

Economisch-Statistische Berichten

UITGAVE VAN DE STICHTING HET NEDERLANDS ECONOMISCH INSTITUUT

22 APRIL 1970
55e JAARGANG
No. 2743

Hernieuwd isolement?

De academicus bekleedt niet meer die uitzonderingspositie, die hij vroeger placht in te nemen. Zeker niet meer numeriek. Jaarlijks komen er nu zo'n 6.000 academici bij; het zal niet lang meer duren of het aantal studerenden aan een instelling van wetenschappelijk onderwijs zal de magische grens van 100.000 hebben overschreden (tien jaar geleden nog maar 40.000). Het aandeel van deze studerenden, gemeten als promillage van de bevolking van 18-25 jaar, is sedert 1900 meer dan vertienvoudigd (in 1900 4 en in 1968 48 pro mille).

Maar ook maatschappelijk is de academicus niet meer het buitenbeentje van weleer. Hij vormt niet meer met zijn mede-afgestudeerden een duidelijk af te bakenen groep, die door recruiteringsveld en verwachtingsniveau als één geheel valt te beschouwen. Toenemende beroepsspecialisatie maakt bovendien dat hij steeds minder gevraagd wordt als academicus sec, als de keurige, belezen jonge man of vrouw, die zich door optreden, manieren (en soms spraak) onderscheidt van de massa der niet-academicus gevormden, en die op vele plaatsen kan worden gebruikt waar dat ietsje meer kennelijk onontbeerlijk is. Steeds meer daarentegen wordt de afgestudeerde gevraagd als de bezitter van een aantal specialistische bekwaamheden, waardoor hij ingezet kan worden binnen een vrij nauw begrensde „range” van hooggekwalificeerde functies. Sla er de vele advertentiepagina's van *Intermediair* maar op na.

Een grappige paradox wil dat in datzelfde *Intermediair* (dd. 17 april jl.) een artikel is afgedrukt, waarvan de strekking die langzaam verdwijnende maatschappelijke-isolementpositie van de academicus opnieuw weer enig reliëf wil geven. Prof. Dr. J. J. Groen voert daar namelijk een pleidooi om een ambtseed (of gelofte) voor alle academici in te voeren. Die suggestie is begrijpelijk vanuit de medische en natuurwetenschappelijke achtergrond van de auteur, en zeer zeker ook in het licht van de grote verantwoordelijkheden die in de eeuw van atoombom en ruimtevaart zwaar drukken op de wetenschappelijk onderzoeker, vooral in de natuurwetenschappen.

Onjuist is echter de vooronderstelling welke aan de gedachte van Professor Groen ten grondslag ligt, namelijk dat het bij uitstek afgestudeerden zijn die voor de ethische beslissingen staan welke voortvloeien uit de „princiële, deels nieuwe problemen, die door de snelle wijze waarop de menselijke cultuur zich thans, evolutionair en revolutionair, transformeert, aan de orde zijn gesteld”. Ethiek is een vaag begrip. Bij ieder beroep komt er wel iets van om de hoek kijken. Sommige sterk geprofessionaliseerde beroepsgroepen van academici interpreteren dit begrip bovendien soms op een wijze, die bij buitenstaanders niet altijd evenveel bewondering kan wekken. Het zich beroepen op de ethiek van het eigen vak lijkt dan wel eens in flagrante strijd met het meer algemene maatschappelijke-verantwoordelijkheidsbesef, dat door de wetenschappelijke opleiding eveneens wordt geacht te zijn bijgebracht.

Afgezien dan nog van het praktische bezwaar, dat er binnen een bepaalde specialistengroep zowel niet- als wél academisch gevormden zitten (heeft dan de ene categorie een hogere ethische „meerwaarde” dan de andere, omdat zij destijds wél de eed- of gelofte heeft afgelegd?), niet goed valt in te zien waarom bijv. de computerdeskundige in enig bedrijf op het punt van de beroepsethiek zo'n geheel andere plaats zou innemen dan zijn programmeurs, en waarom de wetenschappelijk medewerker voor econometrie zich op dit punt onderscheidt van degene die ten behoeve van hem geavanceerd rekentuig bedient. Maatschappelijk verantwoordelijkheidsbesef moeten zij allen in gelijke mate kunnen opbrengen¹.

Professor Groens idee restaureert (toegegeven: onbedoeld) de ivoren toren van de academicus, die gelukkig op instorten leek te staan.

dR

¹ Welke directeur van een NV zal zich tegenover een ontslagen werknemer („afgevoeid wegens reorganisatie”) durven beroepen op zijn beroepsethiek, die hij als academicus door eed of belofte heeft „hard” gemaakt? Hoongelach zal zijn deel zijn.

inhoud

Hernieuwd isolement?	405
Kortheidshalve	406
Prof. Dr. Th. C. M. J. van de Klundert:	
Fusies	407
J. Varkevisser:	
Aanvullende pensioenen	408
P. A. Spoor:	
Fruittelent in de knel	410
Technologie	415
Bedrijfseconomische notities	417
Europa-bladwijzer	419
Prognoses	421

redactie

commissie van redactie: H. C. Bos,
R. Iwema, L. H. Klaassen, H. W. Lambers,
P. J. Montagne, J. H. P. Paelinck,
A. de Wit

redacteur-secretaris: P. A. de Ruiter

adjunct redacteur-secretaris:
J. van der Burg

Economisch-Statistische Berichten

Uitgave van de Stichting Het Nederlands
Economisch Instituut

Adres: Burgemeester Oudlaan 50,
Rotterdam-3016;
kopij voor de redactie:
postbus 4224. Telefoon:
(010) 14 55 11, toestel 3701. Bij
adreswijziging s.v.p. steeds adresbandje
meesturen.

Kopij voor de redactie: in tweevoud,
getypt, dubbele regelafstand, brede marge.

Abonnementsprijs: f. 44,72 per jaar,
studenten f. 31,20, franco per post voor
Nederland, België, Luxemburg, overzeese
rijksdelen (zeepost).
Prijs van dit nummer: f. 1,50. Abonnementen
kunnen ingaan op elke gewenste datum,
maar slechts worden beëindigd per
ultimo van een kalenderjaar.

Betaling: giro 8408; Bank Mees & Hope
NV, Rotterdam; Banque de Commerce,
Koninklijk plein 6, Brussel,
postcheque-rekening 260.34.

Advertenties: N.V. Kon. Ned. Boekdrukkerij
H.A.M. Roelants, Lange Haven 141,
Schiedam, tel. (010) 26 02 60, toestel 908.

Kortheidshalve

In Polen worden opnieuw pogingen gedaan een economische hervorming door te voeren. Dat is voor de derde maal sinds 1957. De eerste twee faalden en werden elk gevolgd door een reactiebeweging, waaruit de conservatieve krachten als overwinnaar tevoorschijn kwamen. Wie het opnieuw waagt moet dus wel de overtuiging hebben sterk in zijn schoenen te staan. Het vijfjarenplan 1966-1970 is duidelijk mislukt; op het partijcongres in november 1968 werd dit met zoveel woorden erkend, zo ook dat het niet meer mogelijk was nog substantiële veranderingen ten goede voor 1969 en 1970 aan te brengen. Deze twee jaren zouden hooguit nog gebruikt kunnen worden om de voorwaarden te scheppen waaronder in de periode 1971-1975 gunstiger zou kunnen worden gewerkt. Een aantal jonge economische specialisten heeft na 1968 kans gezien de belangrijkste posten in het Poolse planningapparaat te bezetten. In april 1969 werd het nieuwe hervormingsplan door het voltallige, nieuwe centrale comité van de Poolse communistische partij goedgekeurd. Tot op dat moment werd door de centrale-planningsinstantie een zeer gedetailleerde versie van het plan uitgewerkt, details die in de vorm van bindende opdrachten langs hiërarchische weg naar beneden werden doorgegeven en waaraan weinig viel te tornen door individuele bedrijven. Deze procedure nu wordt volledig omgedraaid; voortaan wordt het plan van beneden naar boven opgebouwd. De bedrijven mogen zelf hun produktiedoelinden vaststellen, welke natuurlijk wél door de hogere instanties moeten worden goedgekeurd. In plaats van zoals vroeger de opdrachten blindelings te moeten uitvoeren, mogen de bedrijfsleiders nu hun eigen plannen maken, maar ze moeten ze ook kunnen verdedigen en toelichten. Het is niet zo dat de toevallige som van de individuele „plannen” de nationale plantaak vormt. De bedrijven moeten hun eigen taakstelling relateren aan de nog altijd vrij gedetailleerde lange-termijnprognose van de centrale-planautoriteit en daarmee zo veel mogelijk rekening houden. Die lange-termijnprognose vormt ook het criterium bij de toetsingsarbeid van de controlerende instanties. De centrale-planautoriteit houdt zich in deze conceptie niet meer als voorheen bezig met controlerende en minutieus dirigerende werkzaamheden op korte termijn, doch wordt een instantie die zich meer met de economische en technologische ontwikkelingen op de lange termijn bezighoudt. Er zijn echter veel bedenkingen aan te voeren tegen het nieuwe model. De controlerende functie van ministeries en industrieën blijft vrij streng; in de praktijk blijkt het toetsen van de individuele produktieplannen aan de centrale richtlijnen op grote bezwaren te stuiten; die toetsingsarbeid vergt bovendien een apparaat van Parkinson-achtig formaat, enz. Van „een Poolse lente” is voornamelijk geen sprake, al lijkt een begin gemaakt. (dR)

Elseviers Weekblad van 11 april jl. brengt oud-minister Veldkamp in stelling tegen enkele in *ESB* van 1 april jl. geopperde suggesties om een bevolkingspolitiek gestalte te geven. De reactie van de heer Veldkamp bewijst nog eens hoe precair dit onderwerp blijkt te zijn. Hij stelt het voor alsof dezerzijds een pleidooi zou zijn gevoerd om de overheid de bevoegdheid te geven in te grijpen in de samenstelling van de gezinsgrootte (sic). Zelfs een oppervlakkig lezer kan dit niet uit de bewuste *ESB*-passages destilleren. Behalve emotionele voert de heer Veldkamp ook zakelijke argumenten aan. Hij is o.a. van mening dat afschaffing van kinderbijslag of kinderaftek geen waarneembare invloed heeft op de gemiddelde gezinsgrootte. Dat is bekend. Maar mag daar dan *dus* hun bestaansrecht aan worden ontleend? Dat is net zo'n redenering als die volgens welke de doodstraf dient te blijven bestaan, zolang het aantal misdaden er niet door zal verminderen. Natuurlijk zijn er ook aspecten van inkomensverdeling aan zo'n afschaffing verbonden en zou zij, indien van de ene op de andere dag zonder enige andere begeleidende maatregel doorgevoerd, ongetwijfeld leiden tot onrechtvaardigheden. Wie echter wat aan de inkomensverdeling wil doen, staan daarvoor meer wege open. (dR)

Fusies

De veronderstelling van volledige mededinging staat in de economische theorie nog steeds in hoog aanzien. Men kent er veelal een grote pedagogische waarde aan toe. Immers, deze veronderstelling vergemakkelijkt de constructie van modellen, waarmee kan worden geïllustreerd tot wat voor maatschappelijke voordelen de concurrentie leidt. In werkelijkheid leidt concurrentie echter onvermijdelijk tot concentratie van de productie, maar dit aspect van de zaak zit meestal niet in de modellen. De gesignaleerde kloof tussen theorie en praktijk wordt veroorzaakt door de technische ontwikkeling, die moeilijk in abstracte constructies te vangen is. Vandaar dat men voor een inzicht in het proces van kapitalistische expansie beter terecht kan bij Marx, Schumpeter en J. M. Clark dan bij Samuelson, Solow en J. R. Hicks.

De geschiedenis van de westerse volkshuishoudingen toont echter evenzeer aan, dat de vrije concurrentie steeds weer in goede banen geleid moet worden. Daarbij gaat het er om de nevengevolgen zoveel mogelijk te mitigeren met het doel de levensvatbaarheid van het bestaande stelsel te verzekeren. Een recent voorbeeld hiervan levert de opwinding over de fusiegolf, die ons land de laatste jaren teistert, en de maatregelen ter begeleiding van dit verschijnsel, bekend onder de benaming: „Fusiecode van de SER”.

Fusies kan men zien als één van de „Neue Kombinationen”, waarover Schumpeter het zo vaak had. Zij zijn een logisch uitvloeisel van de internationale concurrentiestrijd, die geen achterblijven gedooft. Het *Eerste advies inzake gedragsregels in acht te nemen bij het tot stand komen van fusies* van de SER ligt dan ook niet overhoop met de economische wetmatigheden, maar regelt slechts de randverschijnselen. De aandeelhouder moet bij overneming een „faire” prijs

krijgen en dat vergt in een wereld, waar ieder er genoeg in schept op financieel vlak zo handig mogelijk te zijn, de nodige reglementering. Daarenboven vereisen de rechtvaardigheid en de prudentie, dat ook aan de belangen van de werknemers wordt gedacht. Het gaat hierbij zowel om de gevolgen op korte als die op lange termijn.

Op korte termijn kan ontslag de werknemers in een moeilijke positie brengen, terwijl op lange termijn een herziening van het sociale beleid binnen de onderneming tot de mogelijkheden behoort. De spelregels die de Sociaal-Economische Raad terzake heeft opgesteld munten echter, zoals de praktijk reeds heeft geleerd, niet uit door duidelijkheid. De vakorganisaties moeten op de hoogte worden gesteld van fusiebesprekingen zo gauw die tot resultaat schijnen te leiden. In het advies wordt gesteld: „De informatie zal moeten geschieden voordat het fusieoverleg geheel is afgerond; de bedoeling is immers dat het werknemersbelang mede factor is in dit overleg” (blz. 17). Als alles al in kannen en kruiken is, behalve eventuele afvloeiingsregelingen e.d., is het fusieoverleg nog niet afgerond en kan men derhalve te elfder ure de vakbeweging informeren. De leden van de vakbeweging mogen dan warempel nog vragen stellen ook.

Zoals gezegd prevaleren in een kapitalistisch stelsel de economische wetten. Het gaat evenwel in de economie niet om natuurwetten, hetgeen nog al eens schijnt te worden vergeten. De uitkomsten van het economisch proces zijn namelijk afhankelijk van de wijze van calculeren of anders gezegd: van de geldende instituties. In de welvaarts-economie wordt in dit verband onder-

scheid gemaakt tussen de private en sociale marginale kosten. Het onderscheid wordt relevant geacht in geval van externe effecten. Brengt men negatieve externe effecten als bijvoorbeeld waterveroontreiniging en luchtvervuiling in rekening bij de veroorzakers van deze verschijnselen, dan ontstaat een ander productiepatroon. De produkten van de vervuilende industrie worden duurder en daardoor voor de consument minder aantrekkelijk. Zoals R. Hueting in dit tijdschrift al een aantal malen heeft betoogd, kunnen vrije goederen (zoals bijv. frisse lucht) schaars worden. Schaarse goederen hebben per definitie een (positieve) prijs en daarmee dient bij de allocatie van produktiemiddelen rekening te worden gehouden.

De termen „goederen” en „produktiemiddelen” verhullen in dit verband echter een andere reële afwegingsmogelijkheid. Arbeid en machines kan men namelijk niet op één hoop gooien als het om de welvaart van mensen gaat. De werksituatie is voor alle betrokkenen van immens belang voor de ontplooiingsmogelijkheden. De mens leeft niet van vrije tijd alleen. Als men productie moet opofferen terwille van een betere werksituatie doet ook dit „goed” een prijs. Bij fusies zou het best wel eens kunnen zijn, dat de werksituatie er door ontslag of een toenemende bureaucrativering op achteruitgaat.

In de spelregels van de SER wordt op minimale wijze met de belangen van de werknemers rekening gehouden, omdat de „economische” belangen doorslaggevend moeten zijn. In een kapitalistisch stelsel zijn de kapitaalbelangen nu eenmaal primair. Bij een beoordeling van de wenselijkheid van fusies zou men echter ook anders kunnen calculeren, maar dan moet er eerst wel wat aan de vigerende instituties worden veranderd. Van de Sociaal-Economische Raad valt in dit opzicht natuurlijk niet veel te verwachten.

Th. van de Klundert

Aanvullende pensioenen

J. VARKEVISSER*

In *ESB* wordt regelmatig aandacht besteed aan het pensioenvraagstuk. Misschien wel te veel aandacht voor een blad, dat aan de economie gewijd is. Maar een adequate oplossing van het pensioenprobleem heeft toch wel zoveel economische consequenties, dat er toch nog weer eens de aandacht op mag worden gevestigd. Zou een adequate pensioenvoorziening bijvoorbeeld op omslagfinanciering worden gebaseerd, dan zou een deel van de spaarquote wegvallen en er zou door liquidatie van de bestaande fondsen zelfs ontsparing optreden. Zou kapitaaldekking worden aanvaard, dan zouden de besparingen der institutionele beleggers aanzienlijk toenemen en zou de belasting of de interne ondernemingsfinanciering kunnen worden verminderd. Zouden de pensioenvoorzieningen vooral via de verzekeringmaatschappijen gaan lopen dan zou een zeer boeiend verschijnsel van hoog geconcentreerde economische macht worden geënceneerd. Maar door een adequate pensioenvoorziening zou ook de arbeidsmobiliteit kunnen worden verbeterd, hetgeen gunstige invloed op de allocatie moet hebben. Adequate pensioenen zouden ook tot koopkrachtverhoging van de bejaarden leiden en de industrie, altijd op zulke zaken gespist, er toe kunnen brengen een uitgebreid assortiment van „bejaardenartikelen” te gaan aanbieden. Relaties genoeg dus met de economie.

Directe aanleiding tot deze beschouwing is enerzijds het verschijnen van *Zorgen over Morgen*, geschreven door H. Brinkhuis, directeur van de Stichting CO-OP Pensioenfonds. Anderzijds zijn het de besprekingen die in de Stichting van de Arbeid over het pensioenprobleem worden gevoerd. Zoals men weet heeft onlangs een SER-commissie een eerste advies uitgebracht over de programmering van de sociale verzekering. In het kader daarvan moet natuurlijk ook aandacht aan de pensioenen worden gegeven. De werkgevers hebben — om tot een zekere eensgezindheid te komen — binnen de Stichting een voorstel op tafel gelegd, dat daar als besprekingsbasis kan worden gebruikt. De discussie in de Stichting is allicht mede tot stand gekomen door de aandacht in drukvorm, die in de laatste jaren aan de pensioenproblematiek is gewijd. Het begon in 1967 met *Pensioenkosten zijn arbeidskosten* door de Adviescommissie voor Personeelfondsen. Daarna is het boekje van H. L. F. Verbraak gekomen over *Ondernemingspensioenregelingen* (1968). In hetzelfde jaar publiceerde het NVV het WSI-rapport *Pensioen voor allen*. Het CNV volgde kort geleden met een *Visie* op de probleemstelling, terwijl nu H. Brinkhuis een uitgebreide bijdrage heeft geleverd. Ir. H. Vos heeft ter gelegenheid van het 50-jarig bestaan van de Raden van Arbeid ook een oplossing naar voren gebracht. En eind maart verscheen dus het reeds genoemde SER-advies. Van zeer recente datum is een VVD-voorstel.

In deze beschouwing wordt aandacht besteed aan het boekje van Brinkhuis. In een tweede artikel zullen de genoemde publikaties op een aantal punten met elkaar vergeleken worden, zodat voor de lezer enige klaarheid ontstaat over de op tafel liggende voorstellen.

Zorgen over morgen

De heer Brinkhuis opteert voor *welvaartsvaste* pensioenen: de gehele ontwikkeling in de sociale verzekering dringt daartoe. In de huidige institutionele opzet (84 bedrijfspensioenfonds, 1.600 ondernemingsfondsen en 18.000 regelingen via het verzekeringsbedrijf) ziet hij mede daarom niet veel. Alle regelingen zijn anders; wie weggaat uit een pensioenfonds krijgt alleen nominale aanspraken mee, dikwijls zelfs dat niet. Volgens Veldkamp zou voor 40% van de actieve beroepsbevolking nog geen aanvullende pensioenvoorziening getroffen zijn. De betaalde premies zijn te laag om in een tijdperk van gestage inflatie tot redelijke uitkeringen te komen. Het levensverzekeringsbedrijf, waarbij ongeveer 400.000 werknemers verzekerd zijn, is bepaald niet uit op dienstverlening omwille van de dienstverlening. Het probeert bovendien uit de bedrijfstakken waar nog geen bedrijfspensioenfonds fungeert de vetste brokken te pikken (bedrijven met de gunstigste risico's) waardoor een algemeen fonds voor zo'n bedrijfstak moeilijk meer van de grond komt. De vele fondsen brengen ± 10.000 bestuursleden in regelmatige actie. Het personeel van verzekeringmaatschappijen en de Verzekeringkamer is er ook druk mee en allerlei officiële bescheiden inzake geboorte en sterfte moeten door gemeentehuizen meermalen worden afgegeven. De pensioenfondsen tellen al veel meer „slapers” dan actieven: ook dat brengt werk met zich mee. Om van het uitbetalen van allerlei deelpensioentjes en de moeite die de fiscus daarmee heeft maar te zwijgen. Behalve al deze argumenten tegen de bestaande situatie heeft de schrijver er nog meer, die hij nu en dan met het nodige sarcasme naar voren brengt. Men kan niet zeggen dat hij in dit opzicht geen geëngageerd mens is.

Na deze aanloop kan men van de heer Brinkhuis verwachten, dat hij „revolutionaire” voorstellen op tafel legt (uit het feit dat een wijziging in de organisatie der pensioenvoorziening reeds als revolutionair kan worden betiteld krijgt men reeds een goede indruk van onze vaderlandse eendekroosvijver). Hij stelt voor alle bestaande sociale-verzekeringspremies ten laste van de werkgever te brengen, die deze in één percentage aan een centraal bureau afdraagt. Daar worden ze over de verschillende fondsen verdeeld. De netto lonen blijven door een en ander ongewijzigd. De uitkeringsmethoden en regelingen der sociale verzekering kunnen landelijk worden geüniformeerd en de uitvoering daarvan opgedragen aan de sociale verzekeringsbank. AOW en AWW, die hier ook onder vallen, moeten worden opgetrokken tot een niveau, dat overeenkomt met het netto minimumloon.

Deze unificatie heeft uiteraard nogal wat voeten in de aarde. Zo gelden voor de verschillende sociale-verzekerings-

* De heer Varkevisser is verbonden aan het Wetenschappelijk en Scholingsinstituut van het NVV.

wetten op het ogenblik ook verschillende kringen van verzekerden. Een flink deel van de werknemers is uitgezonderd van de ziekenfondsverzekering. Bovendien kennen we drie niveaus van premieplichtig loon. Waarschijnlijk denkt de heer Brinkhuis aan gelijktrekking daarvan. De vrijwillige ziekenfondsverzekering voor bejaarden, die ondanks de hoge premies verliesgevend is, zou in de gedachtengang van de schrijver waarschijnlijk tot een gemakkelijke oplossing te brengen zijn. Dat dit drama op het ogenblik bestaat is echter een illustratie van de vastgevroren posities, die in het huidige sociale-verzekeringsbestel bestaan. Posities die onder hoge druk ontdooid of opengebrouwen zouden moeten worden om de voorstellen van H. Brinkhuis een kans te geven.

Brinkhuis stelt zich voor dat op deze wijze het aan de sociale verzekering verbonden werk aanzienlijk vereenvoudigt en de sfeer (het verschil tussen bruto en netto loon, dat voor bijna niemand meer begrijpelijk is) aanzienlijk verbeterd zal worden. Rest het invoeren van een aanvullende pensioenvoorziening.

Aanspraken en financiering

Hieraan zitten twee kanten, het toekennen van aanspraken en het bijeenbrengen van de benodigde gelden. Wat de *aanspraken* betreft kiest hij voor een welvaartsvast opbouwstelsel. Vanaf het 20e jaar krijgt iedere inkomsttrekker een aanspraak toegekend, gelijk aan $1\frac{1}{4}\%$ van zijn pensioengrondslag van dat jaar. Deze pensioengrondslag is gelijk aan het bruto loon verminderd met de AOW-uitkering. Van jaar op jaar worden de oude aanspraken op niveau gehouden door ze te corrigeren met het gemiddelde inkomensstijgings- of -dalings- (maar daar wordt tegenwoordig niet veel aan gedacht) percentage. Een alternatieve mogelijkheid is om van 20-45 jaar een aanspraak van 1% per jaar toe te kennen en van 45-65 jaar van $1\frac{1}{2}\%$. Carrière-makers profiteren daarvan. De aansprakengrens zou op f. 50.000 moeten liggen, zodat hoge inkomsttrekkers niet nog eens extra verzekeringen moeten gaan sluiten om aan een hoog pensioen te komen. Deze f. 50.000 moet uiteraard ook worden geïndexeerd.

De *financiering* moet in de opvattingen van de schrijver gebeuren via opcenten op de loon- en inkomstenbelasting. Hier ligt o.i. een moeilijkheid. De opbrengst van deze belasting is ca. 13% van het belastbare inkomen. Voor een adequate pensioenvoorziening is méér nodig dan de helft hiervan, doch zelfs wanneer men niet meer dan 50 opcenten rekent kan men nagaan dat de genietter van een inkomen van f. 50.000 aan belasting + opcenten f. 28.200 moet gaan betalen. De pensioenrechten die hij krijgt zijn ongeveer $1\frac{1}{2} \times$ zo duur als die van iemand met een inkomen van f. 10.000 à f. 11.000. De marginale tarieven van de IB stijgen uiteraard ook met de helft, althans tot aan de aansprakengrens van f. 50.000: ze komen daar uit op 80 à 90%. Tegen inkomensnivellering bestaat mijnerzijds geen bezwaar, maar ik ben bang dat de belasting, op deze wijze gehanteerd, een bot instrument zal blijken.

Administratie van pensioenrechten en uitbetaling van pensioenen zullen uiteraard centraal georganiseerd moeten zijn. Voor wat de pensioendekking betreft, Brinkhuis noemt zijn systeem wanneer het eenmaal ingegroeid is een omslagmethode. Dit is m.i. woordenspel. De reeds boven-64-jarigen krijgen (afgezien van de verhoogde AOW) in zijn visie geen extra pensioen toegekend; ook degenen met weinig premiejaren krijgen daaraan evenredige, lage pensioenen.

Bericht

Hierdoor delen wij onze donateurs, leden en abonnees mede, dat dezer dagen gebruik zal worden gemaakt van de verleende toestemming tot automatische giro-afschrijving van aan ons verschuldigde bedragen.

De *donatie* voor 1970 bedraagt f. 100 (minimaal). De *contributie* bedraagt f. 50 (buitenland — uitgezonderd België en de Nederlandse Antillen — f. 60). De *abonnementsprijs* voor particulieren en studenten bedraagt resp. f. 44,72 en f. 31,20 (incl. BTW). Voor particulieren en studenten in het buitenland — eveneens uitgezonderd België en de Nederlandse Antillen — bedraagt de abonnementsprijs resp. f. 53 en f. 40. Alle bedragen gelden per kalenderjaar.

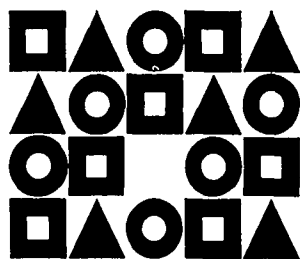
Administratie Economisch-Statistische Berichten

De premies zullen echter van het begin af aan op een flink niveau worden gesteld, zodat aanzienlijke kapitaalvorming zal optreden. De schrijver voorziet voor het beheer daarvan een nationaal investeringsfonds, met overheid, werknemers en werkgevers in het bestuur. In feite zal het dus neerkomen op een *gemengd* stelsel (kapitaal- en omslagdekkingselementen).

De bestaande pensioenfondsen houden op met functioneren bij de invoering van het algemeen systeem, althans met het ontvangen van premie en het toekennen van nieuwe aanspraken. Oude aanspraken worden gewoon afgewikkeld, zo nodig kunnen fondsen + aanspraken overgenomen worden binnen de centrale opzet.

Afgezien van de m.i. wat ondoordachte financieringswijze (die echter op gemakkelijke wijze kan worden veranderd) kan de rationaliteit van het voorstel niet worden ontkend. De zelfdoeners in de sociale verzekering zullen er niet enthousiast over zijn, maar het lijkt uiterst onwaarschijnlijk dat een zieke werknemer in de metaalindustrie zich in sterkere mate betrokken zou voelen bij een bedrijfsvereniging dan bij de sociale verzekeringsbank. Hij zal niet de enige zijn, die niet goed wijs kan worden uit het verschil tussen die twee: hij is vooral geïnteresseerd in het ziekengeld. Er moet overigens op gewezen worden dat op het ogenblik premies en uitkeringen van bedrijfstak tot bedrijfstak variëren. In de eerste plaats omdat de bedrijfstakken belast worden met hun eigen ziekte- en werkloosheidspercentages. In de tweede plaats omdat op diverse plaatsen „bovenwettelijke” uitkeringen geschieden, met name voor het ziekengeld. Uniformering van deze risico's zou o.i. geen verslechtering van het Nederlandse stelsel betekenen. Buiten de zelfdoeners zullen ook de verzekeringmaatschappijen en de ambtenaren weinig enthousiasme vertonen. De eerste groep om begrijpelijke redenen, de tweede groep omdat Brinkhuis de overheidspensioenregeling af wil schaffen en de ambtenaren in het vervolg wil mee laten doen aan zijn algemene regeling. Op het eerste gezicht zal dat voor velen van hen tot iets lagere pensioenrechten leiden. Wie echter algemene belangen wil laten prevaleren boven bijzondere belangen zal ook met deze bezwaren weinig moeite hebben.

J. Varkevisser

▲ Fruitteelt in de knel

Inleiding

De grote belangstelling, die pers, radio en televisie de laatste tijd voor de fruitteelt aan de dag leggen vloeit voort uit de noodsituatie, waarin deze eens zo bloeiende bedrijfstak zich reeds enige jaren bevindt. In de loop der jaren zestig is het aanbod van appels en peren in Europa, vooral door de enorme produktie-uitbreiding in Frankrijk, sterker toegenomen dan de vraag. Het prijspeil is sterk gedaald. Grote hoeveelheden fruit zijn onverkoopbaar. Daar deze ontwikkeling nog steeds voortduurt leiden zelfs moderne, rationeel producerende bedrijven ernstige financiële verliezen. Het na de loonexplosie in 1964 sterk gestegen kosten-niveau heeft deze ontwikkeling nog geaccentueerd, ondanks een ver doorgevoerde rationalisatie van de produktie.

Voorals de moderne gespecialiseerde bedrijven, die de top van de bedrijfstak vormen, zitten in de hoek waar de slagen vallen. Zij kunnen de verliezen in de fruitsector niet compenseren door opbrengsten van andere bedrijfsdelen, zoals dit op de gemengde bedrijven veelal mogelijk is. Een klein aantal bedrijven heeft de produktie reeds gestaakt. Van vele andere is de financiële positie ernstig verzwakt. Onderwijl duurt de strijd om het bestaan tussen tienduizenden producenten in de EEG-landen voort met het enige wapen dat men bezit: nl. de variabele kosten. Hierbij trekken de kleine bedrijven — met geringe betaalde kosten — en de gesubsidieerde ondernemers in Frankrijk en Italië op dit moment aan het langste eind.

Produktie-overschotten in een bedrijfstak als de fruitteelt, waaraan een meerjarige teelt (de boomgaarden) ten grondslag ligt, zijn zonder kunstmatig in te grijpen niet op korte termijn op te lossen. Het kwaad van de overproduktie is even stevig geworteld als de bomen die het veroorzaken. Dit geeft de crisis een structureel karakter.

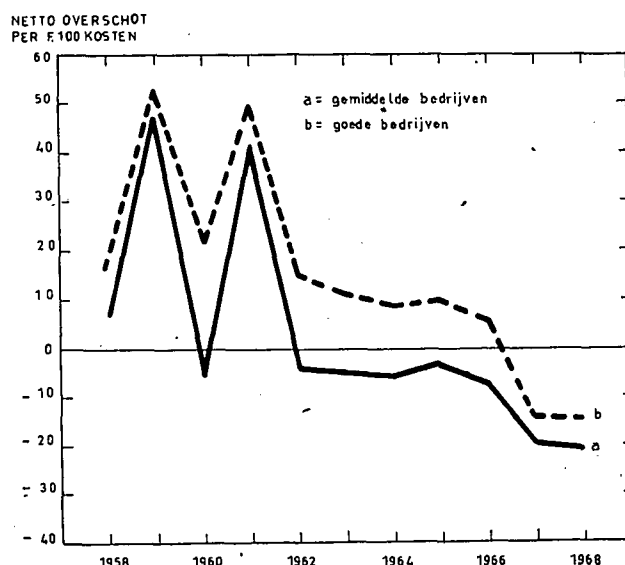
Ook op grond van het feit dat het merendeel van de ondernemers geen alternatief heeft, is van een vrijwillige produktiebeperking weinig te verwachten. Slechts een gecoördineerd *rooibeleid* in het gehele EEG-gebied, gebaseerd op een *rooipremie* met voldoende stootkracht, is in staat de markt weer in evenwicht te brengen. Dan zal blijken dat slechts één oorzaak van de slechte rentabiliteit is weggenomen. Het kostenprobleem zal dan voor vele structureel zwakke bedrijven nog een struikelblok zijn.

De huidige positie van de Nederlandse fruittelers

In ons land komen ongeveer 40.000 ha pit- (appel en peer) en steenvruchten (pruim en kers) voor op bijna 20.000 bedrijven. De pitvruchten overwegen met ruim 90%. Slechts 15% van deze bedrijven heeft een oppervlakte

met meer dan 4 ha fruit. Gezamenlijk leggen deze grotere bedrijven beslag op ruim 60% van het areaal en nemen naar schatting 70 à 75% van de produktie voor hun rekening. Ongeveer de helft van de ondernemers in deze categorie is voor het verwerven van zijn inkomen grotendeels aangevozen op de fruitteelt. Dit zijn dus de gespecialiseerde bedrijven. Van deze bedrijven is in de grafiek de gemiddelde

Rentabiliteit van gespecialiseerde fruitbedrijven (1958 t/m 1968)

rentabiliteit over de laatste 10 jaar gegeven (curve a). Ter vergelijking hiermee geeft curve b de gemiddelde resultaten van een geselecteerde groep goede bedrijven.

Tot 1962 waren de gemiddelde bedrijfsuitkomsten gunstig. De schommelingen zijn een gevolg van de veelal tegengestelde beweging van oogstgrootte en prijspeil, waaraan voornamelijk klimatologische oorzaken ten grondslag liggen. De jaren met grote oogsten waren meestal niet het winstgevendst voor de fruittelers. Sinds 1962 kwam de rentabiliteit onder druk te staan. Het gemiddelde bedrijf was in dit jaar reeds verliesgevend. Na 1966 verslechterde de toestand aanzienlijk. In 1968 bedroeg het gemiddelde arbeidsinkomen per manjaar slechts f. 3.960, terwijl de gemiddelde kosten per arbeidskracht bijna f. 11.000 waren.

* De heer Spoor is verbonden aan het Landbouw-Economisch Instituut als Hoofd van de sectie Fruitteelt.

Van de ondernemers had zelfs 55% een negatief arbeidsinkomen en 30% een negatief ondernemersinkomen. Het laat zich aanzien dat de bedrijfsresultaten in 1969 nog belangrijk slechter zijn geweest dan in 1968.

De voortdurend slechte bedrijfsresultaten hebben de financiële positie van vele bedrijven uitgehold. Zowel de vermogens- als de liquiditeitspositie is slecht. Tabel 1 geeft de gemiddelde balans weer per 1 januari 1969 van een groep gespecialiseerde fruitbedrijven, die op basis van een representatieve steekproef zijn gekozen.

Tabel 1.

Gemiddelde balans per 1 januari 1969 van een aantal gespecialiseerde fruitbedrijven.

Waardering van de activa op basis van de bedrijfswaarde tegen:

	a Vervangings- waarde	b Liquidatie- waarde
Activa:		
Grond en gebouwen	f. 113.200	f. 80.500
Boomgaarden	f. 59.100	nihil
Inventaris	f. 16.200	f. 4.000
Liquide en vlottende middelen	f. 45.500	f. 45.500
Totaal activa	f. 234.000	f. 130.000
Passiva:		
Eigen vermogen	f. 148.200 (= 66%)	f. 44.200 (= 34%)
Vreemd vermogen	f. 85.800	f. 85.800
Totaal passiva	f. 234.000	f. 130.000

Bron: L.E.I.

Hoewel de verhouding eigen vermogen : vreemd vermogen op continuïteitsbasis niet ongunstig lijkt, is bij voortdurende van de slechte rentabiliteit de financiële positie van vele bedrijven uiterst kritiek. Weergave van de gemiddelde vermogenspositie op basis van de liquidatiewaarde¹ lijkt meer gerechtvaardigd:

- Voor vele bedrijven ontbreekt de mogelijkheid van continuïteit (30% heeft meer schulden dan bezittingen).
- Voor kredietverlening zal de waardering van de activa op een laag niveau plaatshebben.
- Door de snelle technische veroudering van de boomgaarden zal de bedrijfswaarde snel afnemen. Op vele bedrijven rust nu reeds een „vervangingsplicht” (nieuwwaarde minus boekwaarde) van vele tienduizenden guldens, die niet meer aanwezig zijn.

Ook de liquiditeitspositie op korte termijn is zwak. Bij een gemiddeld tekort van bijna f. 16.000 per bedrijf in 1968 moest f. 8.000 met vreemd vermogen worden gedekt. In de categorie van de grotere bedrijven (> 9 ha) was dit gemiddeld reeds f. 20.000. Deze ontwikkeling zal zich in 1969 zeker hebben voortgezet. Zonder steun van de overheid zullen vele bedrijven de exploitatie in 1970 niet meer kunnen financieren.

Productie-ontwikkelingen in de EEG

De ontwikkelingen die tot de huidige overproductie van appels en peren hebben geleid kunnen in grote lijnen in twee fasen worden verdeeld. In de aanloopfase gedurende de jaren vijftig speelde Italië de hoofdrol, in de beslissende fase tijdens de jaren zestig was Frankrijk de gangmaker.

Eenvoudigheidshalve zal hier voornamelijk op het belangrijkste produkt, de appel, worden ingegaan. De perenproductie die ongeveer een derde van het appelaanbod bedraagt, vertoont — hoewel er in productie en in markt verschillen zijn — in hoofdzaak dezelfde tendenties.

Tabel 2 geeft een overzicht van de appelproductie in de EEG-landen. Luxemburg is als onbelangrijk produktieland buiten beschouwing gelaten.

Tabel 2.

De gemiddelde appelproductie in de EEG in de jaren 1954 en 1955, 1958 en 1959, en 1968 en 1969 ($\times 1.000$ ton)

	1954/ 1955 a)	1958/ 1959	1968/ 1969	1968/ 1969 in % van 1954/ 1955	Aandeel in de totale EEG-pro- duktietoe- name van 1954/1955- 1968/1969 in %
Italië	1.020	1.700	1.880	184	27
Frankrijk	430	530	1.780	412	42
West-Duitsland	1.180	1.570	2.030	172	27
Nederland	300	340	410	137	1
België	200	160	240	120	3
Totaal	3.130	4.300	6.340	202	100

a) Gemiddelde van twee productie jaren.
Bron: Produktschap voor Groenten en Fruit.

In vijftien jaar is het appelaanbod van eigen bodem in de vijf landen verdubbeld, in Frankrijk zelfs verviervoudigd. Ook de Italiaanse expansie is indrukwekkend. Overigens is de appelproductie in dit land sinds 1966 reeds over het hoogste punt heen. Er is reeds veel gerooid. In West-Duitsland is de moderne appelteelt ook belangrijk uitgebreid. Het huidige aanbod bestaat nog voor meer dan 50% uit appels van minderwaardige kwaliteit. De oude hoogstamboomgaarden worden slechts in een traag tempo gerooid. De produktiestijgingen in Nederland en België zijn in het grote geheel gezien onbelangrijk.

Overigens komen de fruitoverschotten niet alleen uit de appelboomgaarden in de EEG. De fruittelers in de zuidelijke landen zijn ook op andere fronten actief. Behalve de jaarlijkse stijging van het appelaanbod met ruim 200.000 ton nemen ook de peren-, perziken- en tafeldruivenproductie tezamen met ongeveer 300.000 ton per jaar toe. De appel ondervindt hiervan in de zomer- en vroege herfstmaanden ernstige concurrentie. Voegen we hierbij nog de expansie van het citrusaanbod in de landen rondom de Middellandse Zee, dan vormt dit tezamen een groeiende fruitberg waar zelfs 200 miljoen welvarende Westeuropese consumenten zich niet doorheen kunnen eten, ondanks een toeneming van het fruitverbruik met 40% gedurende de laatste tien jaar.

De betekenis van de Westduitse markt

Van de omvangrijke appelproductie in de EEG wordt slechts ruim 10% geëxporteerd (600.000 à 700.000 ton). Ongeveer een derde deel hiervan gaat naar landen buiten de EEG. De appelinvoer in de EEG-landen is in omvang nagenoeg gelijk aan de uitvoer. Ook hiervan komt een derde deel (ca. 200.000 ton) uit landen buiten de Gemeenschap. Dit betreft in hoofdzaak importen in het voorjaar en in de zomer uit landen van het zuidelijk halfrond, zoals Argentinië, Zuid-Afrika en Nieuw-Zeeland. Dit aanbod van vers fruit beconcurrert het in koelhuizen opgeslagen bewaarfruit en de vroege zomerappelen in Europa.

West-Duitsland neemt in de internationale handel in appels een zeer belangrijke plaats in. Het is met 75% van de totale invoer in de EEG het grootste importland. Daar

¹ Slechts op een relatief gering aantal perspectief biedende bedrijven zal deze waardering niet van toepassing zijn.

het in jaren met grote oogsten tevens het grootste *produktieland* in de Gemeenschap is, valt het niet te verwonderen dat de prijsvorming in hoofdzaak op deze markt plaatsheeft. Onder invloed van verschillende factoren is het appelaanbod in de EEG niet ieder jaar gelijk. Met grote regelmaat wisselen grote en kleinere oogsten elkaar af. Ongeveer 90% van deze aanbodschommelingen in de EEG wordt door de wisselvallige productie in West-Duitsland veroorzaakt. Het prijspeil wordt hierdoor ongunstig beïnvloed hetgeen in tabel 3 wordt weergegeven.

Tabel 3.

Appelproductie in de EEG en West-Duitsland en de gemiddelde veilingprijs in Nederland van 1966 t/m 1969

	1966	1967	1968	1969
Productie in EEG (× 1.000 ton) ..	5.600	6.520	5.850	6.830
Productie in West-Duitsland (× 1.000 ton)	1.470	2.270	1.570	2.490
Gemiddelde bruto veilingprijs in ct. per kg	36	27	34	23 a)

a) Schatting auteur.

Bron: Produktschap voor Groenten en Fruit.

Achtergronden van het beleid in Frankrijk en Italië

Toen in 1957 in Rome het EEG-verdrag werd gesloten was men zich niet bewust, dat als gevolg van een op vele sociaal-economische tegenstellingen tussen de zuidelijke landen (Italië en Frankrijk) en de noordelijke landen gebaseerd beleid, de fruittelers slechts kort van de toenemende welvaart zouden profiteren. Met de mogelijkheid dat een vrije markt tevens het gevaar van concurrerend aanbod inhoudt, is indertijd te weinig rekening gehouden.

De teeltuitbreiding in Frankrijk is belangrijk gestimuleerd door een hoog prijspeil van het fruit, dat in de jaren vóór 1960 door importbelemmeringen kunstmatig in stand werd gehouden. Bovendien is in Frankrijk en Italië de fruitproductie bevorderd door het agrarische bevolkingsoverschot, waarvoor in gebieden met vele, dikwijls kleine, onrendabele landbouwbedrijven een alternatief moest worden gevonden. Bij gebrek aan industriële werkgelegenheid is de tuinbouw gepropageerd om de regionale achterstand te verkleinen. Een situatie die zich thans nog in Italië voordoet t.a.v. de uitbreiding van de bloementeel. De natuurlijke productie-omstandigheden voor fruittelers waren in grote gebieden in en rond de Povlakte in Italië en in de rivierdalen in Zuid-West- en Zuid-Oost-Frankrijk vrij gunstig. Voor investeringen in grondverbetering, watervoorziening en kapitaalgoederen als boomgaarden, werktuigen en gebouwen verleende de overheid belangrijke financiële steun. Zodoende kon men op eenvoudige wijze en praktisch zonder eigen vermogen en risico's omschakelen op een arbeids- en kapitaalintensieve productie. In Frankrijk werd rond 1960 de ontwikkeling nog bevorderd door de repatriëring van vele Fransen uit Noord-Afrika; die zich met belangrijke overheidssteun op de fruitteelt gingen toeleggen.

Het gebrekkige handelsapparaat in Italië en Frankrijk verhinderde een vlotte doorstroming van de produkten naar de consument. Men beweerde dat marktoverschotten zouden kunnen worden voorkomen als de marktstructuur verbeterde. Met dit doel werden in EEG-verband plannen ontwikkeld, waarbij ruime financiële steun uit het Oriëntatie- en Garantiefonds voor de Landbouw werd verleend, waarvan vooral Italië en Frankrijk profiteerden. Met aanvullende nationale investerings- en exploitatiesubsidies

bouwden de producentenorganisaties tientallen koelhuizen en pakstations. Daar hierbij veelal een bepaalde „groei” was ingecalculerd, betekende dit nog een extra stimulans voor de productie. De protectie werd van de landsgrenzen naar de productiecentra verplaatst.

Overigens kan worden vastgesteld, dat de via vele subsidies gestimuleerde productie slechts ten dele aan haar doel heeft beantwoord. Ten gevolge van de totaal ontworpen markt functioneert het dure afzetapparaat onvoldoende en is de rentabiliteit van de bedrijven slecht. Het subsidiebeleid heeft de fruittelers in deze landen in het algemeen geen welvaart gebracht.

Nu ook de fruitteelt in de noordelijke landen in moeilijkheden verkeert vragen velen zich af, waarom dit gevaar niet eerder is onderkend. De ontwikkelingen met name in Frankrijk waren toch bekend? Daar de problemen van de Italiaanse overschotten door verschillende omstandigheden² grotendeels tot het eigen land beperkt bleven, heeft men de gevolgen van de Franse productie-uitbreiding onderschat. Ook het feit dat de fruitteelt zich in de beginfase van deze ontwikkeling in een periode van hoogconjunctuur bevond en het toegenomen aanbod een sterk groeiende vraag ontmoette, hebben hiertoe bijgedragen. Pas toen na 1966 het grote areaal, dat vier tot zes jaar daarvoor met appels was geplant, in productie kwam en de Franse markt was verzadigd, kwam men met de Franse concurrentie in aanraking. Door onvoldoende kwantitatieve informatie zijn velen door het overschottenprobleem overrompeld.

Concurrentievervalsing

De sociaal-economische structuur in ons land gaf geen aanleiding tot een politiek zoals deze in Frankrijk en Italië is gevoerd. De invloed van het overheidsbeleid in de kapitaalsfeer van het fruitbedrijf is beperkt gebleven tot enkele ruilverkavelingsgebieden, de vestiging van fruitbedrijven in de IJsselmeerpolders en het verstrekken van kredietgaranties d.m.v. het Borgstellingsfonds voor de Landbouw. Het beleid richtte zich vooral op het onderzoek, het onderwijs en de voorlichting ter versteviging van de basis van de bedrijfstak. Voor een spectaculaire groei van deze zeer kapitaalintensieve bedrijfstak was dan ook geen aanleiding.

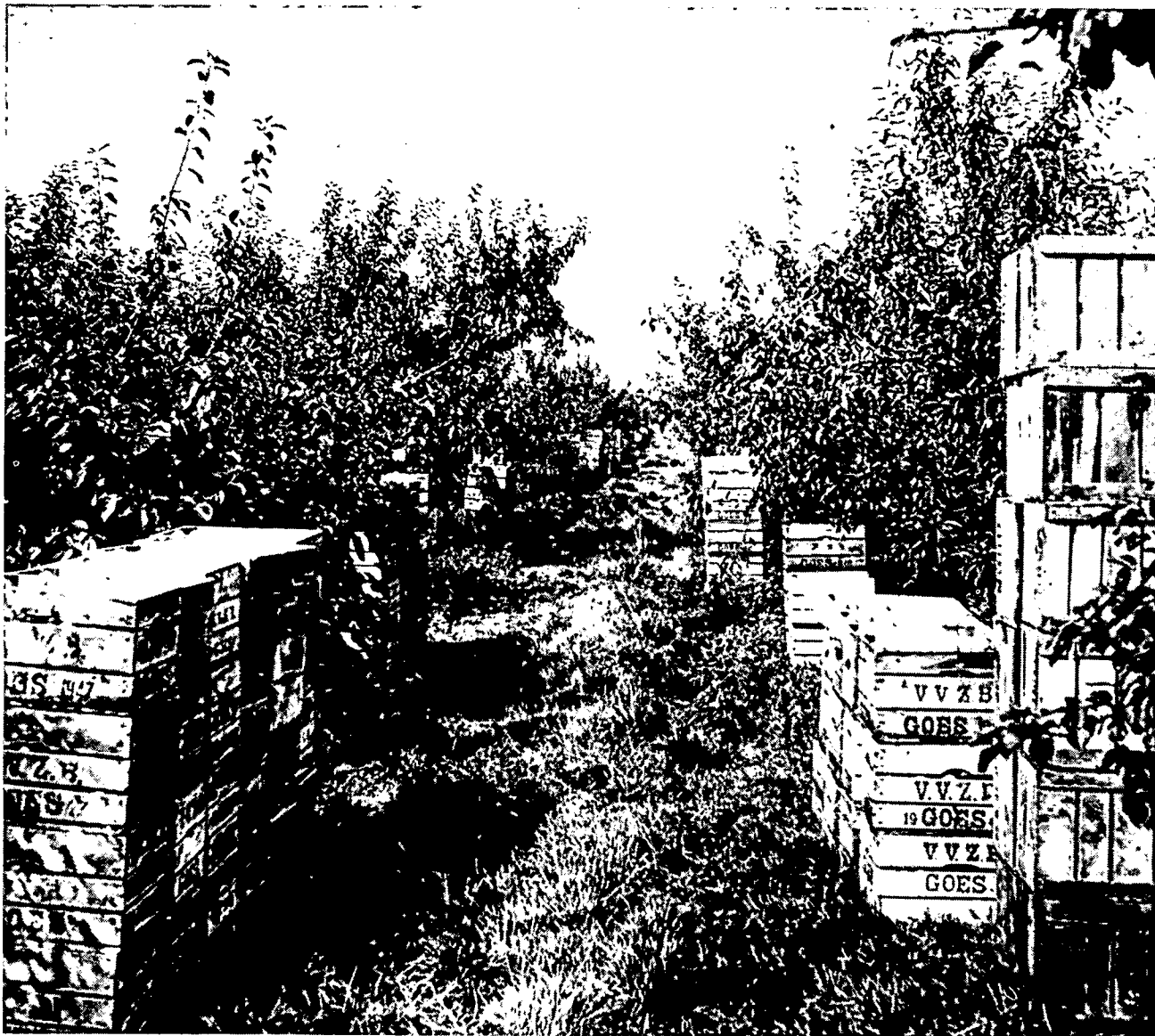
Nu ten gevolge van de overproductie het voortbestaan van vele bedrijven wordt bedreigd, ervaren de Nederlandse fruittelers het Franse en Italiaanse overheidsbeleid als een ernstige discriminatie. Het feit dat per 1 april jl. nieuwe aanplantsubsidies e.d. zijn verboden, houdt zelfs bij een strikte naleving van dit verbod niet in, dat het effect van de concurrentievervalsende steun verdwenen zal zijn. Men moet rekening houden met een langdurige *nawerking*. Zonder ingrijpende maatregelen, die het markt-evenwicht moeten herstellen en het herstel begeleiden, kan zelfs het sterkste deel van de bedrijfstak niet in stand blijven.

Maatregelen in EEG en nationaal verband

Belangrijke instrumenten in het EEG-tuinbouwbeleid zijn het interventie- en importbeleid. De interventieregeling is bedoeld om bij een „tijdelijk” overaanbod van een aantal belangrijke produkten, waaronder appels en peren, ineenstorting van de markt te voorkomen. De producenten-

² Jaarlijks wordt door de overheid 400 tot 600 mln. kg. appelen verwerkt tot industriële alcohol.

...overtollige produktie in stand houden.....

organisaties kunnen bij marktverstoring op basis van een uniform interventieprijspeil produkten uit de markt nemen³ en vergoeden. Uit de Brusselse fondsen wordt hiervoor financiële compensatie verleend. Deze regeling biedt de ondernemers dus geen prijsgarantie, zoals dat voor een aantal landbouwprodukten het geval is. Deze vorm van marktinterventie is echter niet in staat de problemen van een structurele overproduktie op te lossen. Een te hoog interventieprijspeil zou zelfs de overtollige produktie in stand kunnen houden.

Tegenover de liberalisatie van alle invoer waakt een gemeenschappelijk systeem van referentieprijzen om marktverstoring door importen uit derde landen tegen een te laag prijspeil te voorkomen. In noodsituaties (als gevolg van deze invoer) kan door toepassing van de „vrijwaringsclausule” import worden verboden. Bescherming tegen de gevolgen van een te groot eigen aanbod in de Gemeenschap biedt deze regeling dus niet.

In navolging van hetgeen in Nederland en België reeds werd toegepast, is met ingang van 1970 een EEG-rooipremieregeling ingevoerd met het doel de produktie te beperken. Daar deze regeling, o.a. door de hoogte van de premie en de wijze van uitbetaling (in twee termijnen), achterblijft bij de vroegere Nederlandse regeling is hiervan

voorlopig geen optimaal resultaat te verwachten.

Op nationaal niveau is de laatste tijd ook een aantal hulpmaatregelen ingevoerd om de nood te verlichten. In het kader van de rooiregelingen, met een maximumpremie van f. 2.000 per ha, werd tot eind december 1969 ca. 1/3 deel van het areaal aangeboden, hetgeen de produktie niet alleen in kwantitatieve maar ook in kwalitatieve zin zal saneren. Verder zijn er maatregelen genomen voor bedrijfsbeëindiging voor marginale bedrijven en kredietgarantie voor overbruggingsfinanciering ten behoeve van „levensvatbare” bedrijven. Aan deze laatste regeling is tevens een rentesubsidie verbonden. De aanvragen om kredietgarantie belopen tot op heden reeds ongeveer f. 20.000.000.

Het effect van deze maatregelen is door het complex van factoren dat de marktverstoring heeft veroorzaakt op het ogenblik moeilijk kwantitatief te beoordelen. Ongewijfeld zal beperking van het aanbod tot herstel van de

³ Sinds kort mogen deze produkten niet meer worden vernietigd. Realisatie lijkt moeilijk, daar de bestemming de normale afzet niet mag verstoren.

markt leiden. De vraag is echter in welk tempo dit zal gebeuren. Het succes van de rooiregelingen in Nederland en België is mede te danken aan het feit dat men mocht herplanten. De Europese regeling verbiedt dit voor een periode van vijf jaar. Of men hierop ingaat hangt af van de aard van het bedrijf en de alternatieven die de producenten hebben. Mogelijk dat een deel van de oude boomgaarden op niet-fruitbedrijven wordt geroid. Dit zal het prijspeil stabiliseren. Maar als men nu in Nederland, België en eventueel in West-Duitsland rooit, zal men dan in Frankrijk, waar men zich door het gevoerde beleid geroepen voelde als fruitleverancier van de EEG op te treden, veel haast maken? Ook het perspectief van Englands toetreden tot de Europese gemeenschap kan hierop van invloed zijn. In welke omvang er nog jonge boomgaarden in productie zullen komen die het effect van de gerooide, dikwijls minder produktieve beplantingen zullen verkleinen, is eveneens van betekenis.

Deze factoren tezamen zullen het tempo van het markt-herstel bepalen. Beslissend is wie de langste adem zal hebben: de gesubsidieerde producent in het Zuiden, of de met beperkte maatregelen te hulp geschoten fruitteiler in het Noorden?

De concurrentiepositie van de Nederlandse fruitteiler

Het aandeel van de fruitteelt in het nationale produkt is slechts 0,3%. Dit aandeel is in 10 jaar tijd met ongeveer 40% toegenomen, terwijl de totale stijging 140% bedroeg. De export is in betekenis afgenomen. De fruitteelt is mede door de stagnatie van de laatste jaren in groei achtergebleven. Het fruitbedrijf is een riskante onderneming. Om deze reden was fruitteelt vroeger slechts als nevenbedrijf in het gemengde bedrijf mogelijk. Hoewel grote verbeteringen in de produktietechniek de risico's hebben verkleind, zijn variaties in oogstgrootte en kwaliteit van het produkt veelal onder invloed van klimatologische factoren nog moeilijk te voorkomen. De resultaten van vele bedrijven zijn ook onder meer normale marktverhoudingen wisselvallig. Daar waar de produktie het gelijkmatigst verloopt worden de gunstigste resultaten behaald.

Dit zal mede de basis voor de concurrentiepositie voor de toekomst moeten zijn. Vooral nu het fruitbedrijf door het voortdurende proces van de verbetering van de arbeidsproduktiviteit meer kapitaalintensief is geworden. Voor het stichten van een fruitbedrijf van 10 ha is, gerekend tegen nieuwwaarde van de produktiemiddelen, een vermogen van ruim f. 350.000 nodig. In de nabije toekomst zal een dergelijk bedrijf slechts aan één man volledig emplooi kunnen bieden. Zulk een onderneming kan zelfs na een periode van gunstige rentabiliteit geen jarenlange verliezen incasseren. Daar zich in de fruitteelt kennelijk een langjarige cyclische beweging van aanbod en prijspeil voordoet, moet iedere fruitteiler erop voorbereid zijn dat hij in zijn leven één of twee perioden met een laag prijspeil, die door externe oorzaken korter of langer kunnen duren, zal meemaken. Dit zal het ontstaan van nieuwe bedrijven in de toekomst afremmen. Uit het oogpunt van risicospreiding en kapitaalvoorziening zal de fruitteelt als *onderdeel* van een landbouwbedrijf van voldoende grootte méér kansen bieden.

Voor het bestaande moderne bedrijf kan de situatie anders zijn, daar de investeringen grotendeels reeds hebben plaatsgevonden. De vraag is echter onder welke omstandigheden de Nederlandse fruitteiler de concurrentie van goedkoop buitenlands fruit kan volhouden, ook

wanneer het markt-evenwicht is hersteld. Een aantal factoren is hiervoor bepalend. De belangrijkste zijn: de natuurlijke produktie-omstandigheden, de produktiestructuur, de kwaliteit van het aanbod, de produktiekosten, de afzetstructuur en de ligging t.o.v. de markt. In verhouding tot België en West-Duitsland wijkt de concurrentiepositie op de genoemde punten niet veel af. In het algemeen kan van enig overwicht van Nederland worden gesproken. Ten opzichte van Frankrijk en in mindere mate van Italië is de situatie anders. Door de op overheidssteun gebaseerde ontwikkeling van de fruitteelt in deze landen is de concurrentiepositie van Nederland ernstig verzwakt. Ten opzichte van de eerste vijf genoemde punten wordt een vrij zwakke positie ingenomen. Slechts de gunstige ligging in de nabijheid van grote consumptiegebieden is een sterk punt in de concurrentiepositie, waardoor het prijspeil zelfs onder de huidige omstandigheden gunstig wordt beïnvloed.

Door het rooien van een derde deel van het areaal in Nederland zal een aantal factoren een wijziging in gunstige zin ondergaan. De produktiestructuur en de kwaliteit van het aanbod zullen belangrijk moeten verbeteren.

In het moderne appelsortiment speelt het ras Golden Delicious een grote rol. Kwalitatief is de Nederlandse Golden Delicious echter minder dan de Franse, die in Europa domineert. Met rassen als Cox's Orange Pippin en Goudreinette, mits van goede kwaliteit, neemt Nederland een sterkere positie in.

Wat de produktiekosten betreft kunnen de moderne bedrijven dank zij het voordeel van lagere transport- en verpakingskosten redelijk concurreren, ondanks het lagere loonpeil in de Franse produktiegebieden. Op grond van de te verwachten kostenontwikkelingen zal de kostprijs van 40 cent per kg stijgen tot ongeveer 50 cent in 1975. Voor een rendabele exploitatie van een fruitbedrijf betekent dit dat de stijging van de appelprijs t.o.v. het huidige prijspeil minstens 75% moet bedragen. Ondanks gunstiger marktperspectieven in 1975 lijkt een dergelijke stijging toch wel hoog gegrepen. De rationalisatie van de produktie zal in de komende jaren een extra impuls moeten onder vinden. Technisch zullen de mogelijkheden hiervoor ongetwijfeld aanwezig zijn. De produktiviteitsverbetering in de fruitteelt heeft de afgelopen jaren ongeveer 5% per jaar bedragen. Deze is dus niet achtergebleven bij de algemene ontwikkeling. De financiering van de investeringen die voor een verdere verbetering noodzakelijk zijn zal echter het grootste probleem vormen. Hierbij komt nog dat vele bedrijven door een te geringe omvang de nieuwe technieken niet rendabel kunnen toepassen. *Schaalvergroting* zal noodzakelijk zijn zowel voor verlaging van de kostprijs als voor vergroting van de omzet en de inkomenscapaciteit.

Ook voor de afzet van het produkt zal een dergelijke ontwikkeling noodzakelijk zijn. Door wijzigingen en schaalvergroting in handel en distributie kan het traditionele veiligheidsysteem nog maar ten dele aan zijn prijsvormende functie voldoen. In de machtsverhouding tussen de vragende aanbods zijde is het evenwicht verbroken. Het sterk versnipperde aanbod verhindert echter zowel organisatorisch als afzettechnisch een tijdige aanpassing. Kostenstijgingen zijn op deze wijze onvermijdelijk, terwijl kostenbesparingen juist onder de huidige omstandigheden noodzakelijk zijn. Modernisering van het afzetsysteem en een actief verkoopbeleid zullen in de toekomst echter onmisbaar zijn voor de concurrentiepositie en het voortbestaan van de grotere producent.

P. A. Spoor

Technologie

De Gemeenschappelijke lijdensweg

Naar het zich laat aanzien, is de binnen de Europese Economische Gemeenschap bestaande malaise overwonnen. Deze — wel wat al te optimistische — conclusie zou men kunnen afleiden uit het *Derde Algemeen Verslag over de werkzaamheden van de Gemeenschappen* ¹ over het jaar 1969. Het zal de lezer niet onbekend gebleven zijn dat er op politiek, economisch, monetair en agrarisch gebied binnen de Gemeenschap een aantal tegenstellingen bestond. Ook op technologisch gebied heeft zich een aantal moeilijkheden voorgedaan. Hiervoor zouden we alleen al willen verwijzen naar de weinig bevredigende gang van zaken bij de voorbereiding van het nieuwe meerjarenprogramma voor Euratom.

Eind 1969 schijnt er evenwel binnen de EEG een nieuwe impuls te zijn toegediend aan de bereidheid tot samenwerking op technologisch gebied. Dit wordt voor een groot deel toegeschreven aan het resultaat van de op 1 en 2 december jl. te Den Haag gehouden Conferentie van staatshoofden en regeringsleiders. In het, na afloop van deze topconferentie gepubliceerde, slotcommuniqué stond immers o.m. vermeld: „Wat de technologische werkzaamheden van de Gemeenschap betreft, hebben zij (de staatshoofden of regeringsleiders, *vdB*) opnieuw uiting gegeven aan hun bereidheid de activiteiten van de Gemeenschap op het gebied van de coördinatie en de bevordering van onderzoek en industriële ontwikkeling in de voornaamste sectoren met meer energie voort te zetten, inzonderheid door communautaire programma's, en daarvoor fondsen beschikbaar te stellen”.

Een bewijs van de klimaatverbetering schijnt vervolgens te kunnen worden afgeleid uit de daarop op 6 december 1969 te Brussel gehouden bijeenkomst van de ministers van Wetenschappen. Bij die gelegenheid werd trouwens o.m. overeengekomen dat het Gemeenschappelijk centrum voor onderzoek, dat zich

tot dusverre hoofdzakelijk heeft beperkt tot werkzaamheden op het gebied van de kernenergie, zal openstaan voor wetenschappelijk en technologisch onderzoek dat niet tot de nucleaire sector behoort. Eveneens werd toen besloten het onderzoek- en onderwijsprogramma van Euratom voor 1969 voor de duur van een jaar, en zo nodig met twee jaar, te verlengen (!)

Hiermede schijnt althans een voorlopig einde te zijn gekomen aan de binnen de Gemeenschap bestaande moeilijkheden op technologisch gebied. Voor een groot aantal problemen is evenwel nog steeds geen bevredigende oplossing gevonden. De Commissie vermeldt in dit geval in haar Verslag dat op het gebied van de ruimtevaart voor de begrotingsvraagstukken van ELDO en ESRO in zoverre een oplossing is gevonden dat de lopende programma's kunnen worden afgewerkt. Ten aanzien van de toekomstige ruimte-onderzoekactiviteiten tast men echter nog steeds in het duister. Op het gebied van de fysica van de hoge energie is nog geen enkele definitieve beslissing genomen voor de bouw van de protonenversneller van 300 GeV die door de CERN is ontworpen, daar de plaats van vestiging nog niet is vastgesteld.

Als er iets is wat in de afgelopen jaren overduidelijk gebleken is, dan is het wel de noodzaak dat er op EEG-niveau — wil men althans gezamenlijke doeleinden ² bereiken — gestreefd wordt naar coördinatie.

Deze noodzaak kon men onlangs opnieuw bevestigd zien in het recentelijk gepubliceerde memorandum van de Europese Commissie *De industriepolitiek van de Gemeenschap* ³. Deze uit vier deelrapporten bestaande publikatie behandelt achtereenvolgens: de relatieve situatie van de industrie der Gemeenschap; verbetering van het ontwikkelingsmilieu van de ondernemingen in de Gemeenschap; aanpassingsvermogen van de industrie der Gemeenschap; en de bevordering van de industriële ontwikkeling in de sectoren van de moderne technologie. Met name bij het laatste deelrapport zouden we hier willen stilstaan. Vooropgesteld dient te worden dat het geen uitputtende analyse beoogt te zijn van de situatie in alle belangrijke sectoren van de technologie.

In de inleiding van het bewuste deelrapport merken de opstellers op dat die ondernemingen welke zich toelagen op of bijdragen tot de fabricage van nieuwe producten een aparte plaats innemen bij de analyse van industriële

vraagstukken. Erkend wordt echter dat het wel steeds moeilijker wordt om nauwkeurig te bepalen welke ondernemingen tot die categorie behoren, temeer daar het toepassen van „innovations” zich in toenemende mate ook gaat uitstrekken over de „meer traditionele bedrijven”. Om toch een zekere afbakening te verkrijgen, beperken de opstellers zich tot die gevallen van produktontwikkeling, waaraan veel grotere technologische en commerciële risico's verbonden zijn dan die welke in normale gevallen door ondernemingen worden aanvaard en gedragen. Meteen daarachter aan wordt echter gesteld dat voor dergelijke ondernemingen de vernieuwingscapaciteit en het industriële vermogen (wat dat dan ook moge zijn) niet alleen troeven zijn in de concurrentiestrijd, maar dat zij de *conditio sine qua non* zijn om toegang te krijgen tot bepaalde producties. Met name bij de laatste stelling zou men een vraagteken kunnen plaatsen. Er zijn wel voorbeelden ⁴ aan te wijzen waaruit blijkt dat dat niet het geval hoeft te zijn. Over deze materie is een beperkt aantal case-studies voorhanden; alle zijn echter zo specifiek dat de onderlinge vergelijkbaarheid en daardoor de mogelijkheid een wat meer algemeen geldige uitspraak te kunnen doen, bij voorbaat is uitgesloten.

¹ „Derde Algemeen Verslag over de werkzaamheden van de Gemeenschappen”, *Commissie der Europese Gemeenschappen, Brussel-Luxemburg, februari 1970.*

² *Door meerdere auteurs wordt, vaak zonder veel verdere tekst en uitleg, gesteld dat, wanneer West-Europa op technologisch gebied nog verder achterop zou raken t.o.v. de Verenigde Staten, hierdoor de onafhankelijkheid van West-Europa ernstig in gevaar zou komen. Vandaar, dat sommigen onafhankelijkheid wel aanvoeren als belangrijkste doelstelling voor het technologie-beleid op Europees niveau. Een dergelijke benadering achten wij echter uiterst ongelukkig, suggestief en te enen male ontoereikend.*

³ „De industriepolitiek van de Gemeenschap”, *Memorandum van de Commissie aan de Raad, COM (70) 100 def., Brussel, 18 maart 1970. Deze publikatie wordt ook — zij het op andere wijze — besproken in de Europa-bladwijzer in „ESB” van deze week, blz. 419 e.v.*

⁴ *Zie: Technologie in „ESB” van 21 januari jl., blz. 96-99.*

De opstellers concluderen vervolgens dat in de Gemeenschap de betrokken ondernemingen, werkzaam in de produktiesectoren van het grote nucleaire materieel, van elektrisch, elektromechanisch en/of elektronisch materieel, en de lucht- en ruimtevaart „veelal slechts een bescheiden gewicht in de schaal leggen in vergelijking met hun voornaamste concurrenten in derde landen, die de meest spectaculaire vooruitgang op industrieel gebied hebben geboekt”. Ook hier weer vormt het slotgedeelte van de stelling een interessant gegeven dat verdient gedetailleerder uitgewerkt te worden. Men heeft echter gemeend ter staving voor de sectoren elektrisch, elektromechanisch en/of elektronisch materieel, en de lucht- en ruimtevaart — althans in dit deelrapport — te kunnen volstaan met alleen maar de omzetcijfers en de aantallen werknemers van de respectievelijke ondernemingen (zie tabel 1 en 2).

Tabel 1

Omzet en aantal werknemers van enkele ondernemingen in de landen van de EEG, de Verenigde Staten, Japan en het Verenigd Koninkrijk, die zich hoofdzakelijk toeleggen op de fabricage van elektrisch, elektromechanisch en/of elektronisch materieel, in 1968.

	Omzet in \$ mln.	Aantal werknemers
West-Duitsland		
Siemens AG (boekjaar 1967/68)	2.187	256.400
AEG Telefunken	1.463	146.400
Frankrijk		
CGE (groep)	1.102	77.000
Thomson-Brandt (groep)	1.016	76.000
Schneider S.M. (groep)	1.100	70.000
Italië		
Montecatini-Edison	2.316	142.300
Olivetti	593	60.700
Nederland		
Philips	2.685	265.000
België		
ACEC	128	13.750
Totaal voor de 9 bedrijven in de Gemeenschap	12.590	
Verenigde Staten		
General Electric	8.382	306.100
IBM	6.889	241.900
Westinghouse	3.296	138.000
RCA	3.014	125.000
General Dynamics Corp.	2.662	100.400
North American Rockwell Corp.	2.639	121.000
Totaal	26.882	
Japan		
Hitachi	2.282	154.200
Mitsubishi Heavy	1.807	95.300
Matsushita Electrical	1.688	73.100
Tokio Shibura Electric	1.598	128.000
Nippon Electric Co	529	47.800
Totaal	7.904	
Verenigd Koninkrijk		
Gen. Electric/English Electric	2.155	233.000
Hawker Siddeley	918	98.000

Bron: De industriepolitiek van de Gemeenschap, deel IV, tabel 1a, blz. IV-3.

Tabel 2

Omzet en aantal werknemers van enkele ondernemingen op het gebied van de lucht- en ruimtevaart in de landen van de EEG, de Verenigde Staten en het Verenigd Koninkrijk, in 1967.

	Omzet in \$ mln.	Aantal werknemers
EEG		
Messerschmitt - Bölkow - Blohm	164	19.000
Sud-Aviation + Nord-Aviation + Sereb	500	40.500
M. Dassault-Bréguet (1968)	330	12.600
Aeritalia	62	7.800
Aer Macchi	11	1.200
VFW + Fokker	146	15.600
Overige	556	68.500
Totaal EEG	1.769	165.200
Verenigde Staten		
Mc. Donnell-Douglas a)	2.798	134.000
Boeing a)	2.862	141.800
General Dynamics a)	1.510	69.000
Overige	16.088	823.200
Totaal Verenigde Staten	23.258	1.168.000
Verenigd Koninkrijk		
Rolls-Royce (lucht- en ruimtevaart)	605	73.400
BAC	439	36.500
Hawker-Siddeley	364	48.000
Overige	202	90.100
Totaal Verenigd Koninkrijk	1.610	248.000

a) Uitsluitend activiteit op het gebied van de ruimtevaart; verdeling van het totale aantal werknemers op grond van het gedeelte van de omzet dat betrekking heeft op de ruimtevaart.

Bron: De industriepolitiek van de Gemeenschap, deel IV, tabel 1c, blz. IV-5.

Deze cijfers nu lenen zich moeilijk voor het trekken van verderstrekkende conclusies. Meerdere, en lang niet altijd voor ieder land van kracht zijnde factoren spelen hierbij een rol, zodat zelfs een onderlinge vergelijking van de omzetcijfers e.d. van twijfelachtige waarde wordt. Toch kan men niet geheel voorbijgaan aan een dergelijke momentopname. Zo wordt bijv. vermeld dat op het gebied van de (elektronische) dataverwerking in 1968 het totaal van de omzetten van de betrokken bedrijven in de Gemeenschap (met uitzondering van dochtermaatschappijen van Amerikaanse ondernemingen⁵) niet meer bedroeg dan \$ 130 mln., terwijl de totale omzet van ondernemingen in de VS \$ 8.750 mln. bereikte. Bovendien zou gebleken zijn dat in de VS het totaal van de omzet op het gebied van elektronische dataverwerking 39% vertegenwoordigt van de totale omzet van de elektronische industrie, terwijl dit in de Gemeenschap slechts 1,7% bedraagt.

Welke zijn nu de oorzaken voor deze, door de Commissie aangeduid als gedeeltelijke mislukking van het gemeenschappelijk beleid inzake industriële ontwikkeling? Aangevoerd wordt dat de initiatieven op het gebied van de technologische samenwerking die in de laatste jaren in West-Europa ontplooid

zijn, gekenmerkt werden door een volslagen gebrek aan homogeniteit. De Commissie concludeert:

1. „De samenwerking kon niet worden georganiseerd op basis van het in financieel en industrieel opzicht meest rationele schema. Zij dient namelijk te passen in de nationale politieke en economische overwegingen op korte termijn, hetgeen tot compromissen leidt welke moeilijk verenigbaar zijn met doelmatigheid. De eis van een strikte relatie tussen de verstrekte nationale bijdragen en de bestellingen bij de eigen, nationale industrie, leidt tot een versnippering die des te groter is naarmate tevens rekening moet worden gehouden met het kwalitatieve karakter van de verschillende prestaties die aan elke deelnemer worden toegewezen. De kosten van dergelijke werkzaamheden zijn dan ook over het algemeen hoger dan indien de uitvoering van het contract⁶ aan een enkele onderneming of aan een groep sterk geïntegreerde bedrijven zou worden toevertrouwd.

2. De uitvoering van overeenkomsten tot samenwerking is niet uitsluitend gebaseerd op doelmatigheidsoverwegingen. Zij is tevens afhankelijk van factoren van politieke aard die aldus de achtereenvolgende beslissingen ten aanzien van de uitvoering van het project beïnvloeden. Deze vorm van uitvoering welke soms als 'diplomatiek' is gekwalificeerd, is in het verleden oorzaak geweest van onzekerheid bij of ernstige repercussies op de financiering. Het vraagstuk van de dekking van bijna onvermijdelijke overschrijdingen van de kostenramingen is bij een dergelijke overeenkomst bijzonder moeilijk op te lossen. De financiële problemen zijn dan ook in veel gevallen het struikelblok geweest bij samenwerking en zij zijn ook soms oorzaak geweest van een opschorting of een gedeeltelijk falen van de samenwerking, zoals bij het Europese ruimtevaart-experiment.

3. Tenslotte is de samenwerking gericht op produkten en niet op de ontwikkeling van sterke industriële bedrijven. Zij heeft nauwelijks een positieve uitwerking op de

⁵ Voor een globaal overzicht van de positie van de Amerikaanse elektronische industrie op de Europese markt verwijzen we naar „De elektronische industrie in de landen der Gemeenschap en de Amerikaanse investeringen”, Studies van de Commissie van de Europese Gemeenschappen, serie Industrie, 1969, no. 1.

⁶ Als voorbeelden worden (blz. IV-18) vermeld dat de kosten van de ontwikkeling van een prototype van een bommenwerper met een snelheid van MACH 3 meer dan een miljard dollar zouden bedragen; de ontwikkeling van snelle kweekreactoren zou waarschijnlijk boven de twee miljard dollar kosten, de ontwikkeling van een groot subsonisch verkeersvliegtuig of van een computer IBM 360 ongeveer een miljard dollar.

herstructurering van de bedrijven, voor welke samenwerking van deze aard met onzekerheden verbonden blijft. De firma's die aan deze projecten deelnemen ondervinden hierdoor niet altijd een aanzienlijke versterking van hun potentieel en nadat de samenwerking is beëindigd moeten zij nieuwe projecten en nieuwe partners vinden. Op deze wijze wordt de kans gemist om de ontwikkeling van Europese transnationale ondernemingen, die met de grootste bedrijven uit derde landen kunnen concurreren, te bevorderen".

Met betrekking tot de afzet van technisch geavanceerde produkten merkt de Commissie op, dat deze tot dusverre geen werkelijk voordeel gehad heeft van de marktvergroting die uit de oprichting van de Gemeenschap had moeten voortvloeien. Men moet daarentegen waarnemen dat het merendeel der bestellingen van dergelijke produkten nog steeds bij voorkeur geplaatst wordt bij de eigen, nationale industrie, hetgeen inhoudt dat de produkten uit de andere lid-staten min of meer worden uitgesloten. Dit nu leidt tot een paradoxale en op den duur onhoudbare situatie. Is'er aan de ene kant, vanwege de relatief hoge kosten⁶ die nu eenmaal gemoed zijn met de ontwikkeling van nieuwe produkten en produktieprocessen, een grote, zich tot over de landsgrenzen heen uitstreckende afzetmarkt juist noodzakelijk, aan de andere kant wordt deze vrijwel onmogelijk gemaakt door een „protectionistisch" aankoopbeleid, hetzij van overheidszijde, hetzij van de kant van het bedrijfsleven; zelfs Kamerleden plegen zich niet onbetuigd te laten. Toch zou dit hinken op twee gedachten uiteindelijk weleens funest kunnen worden.

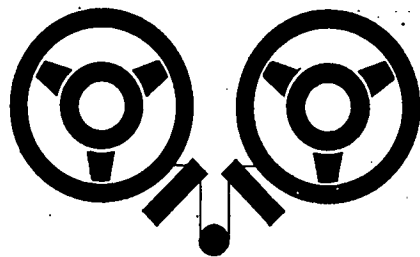
De Gemeenschap zelf gaat echter ook niet geheel vrijuit. Zo bekend de Commissie ruiterlijk dat er tot op heden nog steeds geen onderzoek is ingesteld naar de voorwaarden voor een algemene strategie inzake de technologische en industriële ontwikkeling; dat nog steeds een gezamenlijk standpunt ontbreekt over bijv. de organisatie, de financiering en de uitvoering van r. en o.-programma's; de transnationale herstructurering van de ondernemingen; en het open stellen van de gemeenschappelijke markt voor technologisch geavanceerde

produkten.

Wat wil de Commissie daar nu tegenover stellen? Als eerste wordt gedacht aan communautaire ontwikkelingscontracten voor de industrie. Bij de uitwerking van dit voorstel naar achterenvolgens de keuze van de projecten, de uitvoering van het project en de keuze van de te contracteren ondernemingen, zijn echter zoveel beperkende eisen gesteld dat de conflictstof al voor het oprapen ligt. Zo wordt bijv. bij de keuze van de projecten als eis gesteld dat de te ontwikkelen produkten van daadwerkelijk belang moeten zijn voor de ontwikkeling van de betrokken industriesector in de Gemeenschap. Nu is het opstellen van een dergelijke opsomming van projecten waarschijnlijk niet moeilijk, maar wie bepaalt, gegeven de beperkte middelen, de prioriteiten?

Als tweede wordt gedacht aan een daadwerkelijke verwezenlijking van de gemeenschappelijke markt in desectoren met geavanceerde technologie. Tenslotte dringt de Commissie aan op een gemeenschappelijk beleid tegenover derde landen. Spijtig moet zij constateren dat er verschillende samenwerkingsprogramma's of -projecten met derde landen zijn waarbij de Gemeenschap als zodanig niet betrokken is en ten aanzien waarvan in de Gemeenschap zelfs geen enkele samenwerking bestaat. Als voorbeelden worden o.a. genoemd het Engels-Franse Concorde-project, het ultracentrifugeprocédé (Nederland, West-Duitsland en Groot-Brittannië) en de Frans-Russische overeenkomst inzake de kleuren-tv. Het zou, wat dit laatste aspect betreft, wellicht raadzaam zijn geweest, indien de Commissie — in plaats van zich te verliezen in nog weer een document waarvan de teneur nagenoeg reeds bij voorbaat vaststond — eens zou hebben nagegaan welke de oorzaken zijn geweest voor het feit dat de door haar genoemde samenwerkingsprojecten uitgeroemd wél — overigens ook lang niet altijd zonder moeilijkheden — tot stand zijn gekomen met derde landen en niet binnen de Gemeenschap. Wij houden het voorlopig op een zich manifesterend pijnlijk gebrek aan politieke visie binnen de Gemeenschap.

vdB

Bedrijfs-economische notities

Aandelenkoersen en emissiepotentieel (III)*

Emissiekoers boven de intrinsieke waarde verantwoord?

Ligt de beurskoers boven de intrinsieke waarde, dan is de bestaande rentabiliteit van de onderneming hoog en/of verwachten de beleggers in de toekomst een hoge rentabiliteit. Een hoge toekomstige rentabiliteit leidt tot een hoge winstgroei per aandeel, na korte of langere tijd gevolgd door een groei van het dividend. Een hoge koers/winstverhouding brengt deze algemene verwachting bij de beleggers tot uitdrukking. In deze omstandigheden is het emissiepotentieel van de onderneming (behalve voor zeer grote ondernemingen) nagenoeg onbegrensd en hoeft de factor kapitaal geen belemmering te vormen bij de door de leiding van de onderneming gewenste vermogensgroei.

Een onderneming kan een hoog groeitempo realiseren als van nieuwe projecten een relatief lage rentabiliteit geëist wordt. Dit kan veroorzaakt worden doordat men van de onjuiste veronderstelling uitgaat, dat de winst/koersverhouding (om maar niet te spreken van de dividend/koersverhouding) een goede schatting van het door beleggers gewenste rendement levert. In zo'n geval is het emitteren tegen een beurskoers boven de intrinsieke waarde *onverantwoord*.

* (I) in „ESB" van 8 april jl.; blz. 377/8;
(II) in „ESB" van 15 april jl.; blz. 394/5.

(I.M.)

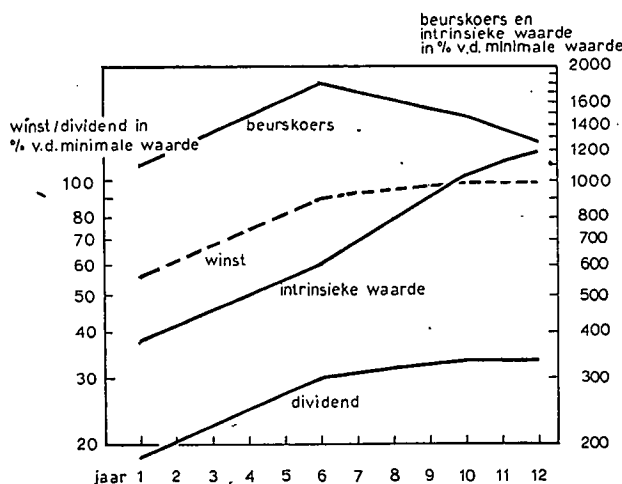
§ N.V. SLAVENBURG'S BANK §

Voorbeeld

Een onderneming heeft gedurende zes jaar een rentabiliteit van het eigen vermogen van 15% gerealiseerd. Van de jaarlijkse winst wordt steeds 1/3 aan aandeelhouders uitgekeerd. Bij een constante verhouding tussen eigen en totaal-vermogen is het vermogen met $2/3 \times 15\% = 10\%$ per jaar toegenomen. Winst en dividend per aandeel zijn ook met 10% gestegen. De koers/winstverhouding is 20. De ontwikkeling van de cijfers per aandeel is weergegeven in de grafiek (jaar 1 t/m 6).

De ondernemingsleiding wil het groeitempo van het vermogen van 10%

tot 20% per jaar opvoeren. Op nieuwe projecten, waarin ingehouden winst en eventueel additioneel eigen vermogen uit emissies worden geïnvesteerd, wordt een rentabiliteit behaald, die resulteert in een rentabiliteit op het additionele eigen vermogen van 5%. Gezien de winst/koersverhouding van 5% wordt de rentabiliteit van de nieuwe projecten juist voldoende geacht. Het dividend per aandeel is 2/3 van de winst van dat jaar; als dit tot een dividenddaling zou leiden, wordt hetzelfde dividend als het voorgaande jaar uitgekeerd. De grafiek brengt de ongewenste ontwikkeling voor beleggers en onderneming vanaf jaar 6 tot uitdrukking.

De volgende vooronderstellingen liggen aan de grafiek ten grondslag:

1. Emissies om de verhouding eigen: vreemd vermogen constant te houden, vinden steeds tegen beurskoers plaats.
2. De koers/winstverhouding (nodig om de beurskoers te kunnen schatten) is berekend volgens een door de U.S. Trust Company ontwikkelde methode in vereenvoudigde vorm (nader uiteengezet in de appendix).

Zou de methode van de U.S. Trust Company in haar oorspronkelijke vorm zijn gevolgd, dan zou de beurskoersdaling in de grafiek nog sterker zijn geweest.

Uit de grafiek blijkt, dat de ondernemingsleiding een economisch onverantwoord gebruik van het aanwezig emissiepotentieel maakt. Dit beleid resulteert in een voortdurende vermindering van de ruimte tussen beurskoers en intrinsieke waarde en dus van het emissiepotentieel. Bij continuering van dit beleid zal op den duur het dividend niet gehandhaafd kunnen blijven en daalt de beurskoers onder het kritieke

niveau van Gans (ESB, 29 oktober 1969).

Het emissiepotentieel vermindert sneller naarmate:

1. de rentabiliteit van de nieuwe projecten lager is;
2. de groei van de vermogensvraag groter is;
3. de beurskoers minder boven de intrinsieke waarde ligt;
4. de intrinsieke waarde minder boven de nominale waarde ligt.

Empirisch onderzoek naar het gewenste rendement door de belegger

Een zeer uitgebreid onderzoek naar het gemiddeld gerealiseerde rendement van de belegger in U.S.-aandelen is uitgevoerd door Fisher en Lorie¹. Over de periode 1926-1960 werd gemiddeld 9% gerealiseerd. In diezelfde periode was de gemiddelde hypotheekrente in de Verenigde Staten 5%. Uit een overeenkomstig onderzoek voor Groot-Brittannië, uitgevoerd door Merett en Sykes² resulteerde ook een gemiddeld rendement van 9% voor de belegger in aandelen.

Het meest uitgebreide, mij bekende

Nederlandse onderzoek is door Traas verricht. Dit onderzoek³ naar de kosten van het eigen vermogen over de periode 1956-1967 voor Kon. Olie, Philips, Unilever, General Electric en R.C.A. en dus uitgevoerd volgens een andere methodiek, resulteert in gemiddeld 10%.

De kosten van het eigen vermogen en het gewenste rendement van de belegger zijn nagenoeg aan elkaar gelijk te stellen. In de drie onderzoeken gaat het om het in het verleden gerealiseerd rendement. Is dit gelijk aan het voor de toekomst verwachte gemiddelde rendement? Gezien de stijging van de rentestand en de fluctuaties daarin in de afgelopen jaren, lijkt mij een schatting van het gewenste rendement van 10% te laag.

Men zou de samenhang moeten kennen tussen enerzijds koers/winstverhouding, en anderzijds winstgroei, winstvariabiliteit, dividendgroei, relatieve beursomzet van het aandeel, gewenst rendement van de belegger, rentestand, enz. Een dergelijk onderzoek moet met de beschikbare enquête- en statistische technieken door een wetenschappelijk instituut met medewerking van de (institutionele) beleggers uitgevoerd kunnen worden. Het viel mij in dit verband op, dat Gans in zijn voorbeeld de beurskoers uitsluitend bepaald acht door dividend, rendements-eis en groei.

Veel frequenter dan een beslissing over emitteren, wordt in het bedrijfsleven beslist over het accepteren van een investeringsvoorstel. Een zeer belangrijk element in de daarbij gehanteerde cost of capital vormt het gemiddeld gewenste rendement van de belegger. Een motief temeer voor een onderzoek. Veronderstellend dat het verschil tussen het rendement van de beleggers en de rente op lang vreemd vermogen constant is ($9\% - 5\% = 4\%$, cijfers van Fisher en Lorie) en de rente op lang vreemd vermogen op 8% gesteld wordt, dan komt een ruwe schatting van het

¹ L. Fisher en J. H. Lorie: *Rates of Return on investments in Common Stocks*, in „The Journal of Business”, januari 1964.

² A. J. Merett en A. Sykes: *Return on equities and fixed interest securities—1919-1963*, in „District Bank Review”, december 1963.

³ L. Traas: *De kritische rentabiliteit van internationale concerns: Een kwantitatieve benadering*, in „MAB”, april 1969.

gewenste rendement van de belegger op 12% uit.

Conclusie

Het hebben van een goede beursnotering biedt een onderneming de mogelijkheid tot een permanente toegang tot de kapitaalmarkten en elimineert daarmee de factor kapitaal als bottle-neck bij de groei van de onderneming.

In Nederland — in een situatie van economische hoogconjunctuur — kan slechts één van de drie ondernemingen in volle vrijheid van het instrument van de beursnotering gebruik maken. Twee van de drie ondernemingen hebben een beperkt emissiepotentieel; hiervan heeft de helft een emissiepotentieel dat nageenough nihil is. Voor één van de drie ondernemingen is de toegang tot de kapitaalmarkt dus praktisch gesloten. Het is de vraag of in deze situatie het Nederlandse bedrijfsleven de investeringen zal kunnen financieren; die nodig zijn om de gewenste groei van het nationale inkomen te realiseren.

Het economisch onverantwoord gebruikmaken van het emissiepotentieel is nadelig voor de belegger, maar ook voor de onderneming omdat daardoor het toekomstig emissiepotentieel lager wordt. Uitgifte van nieuwe aandelen is economisch verantwoord als de investeringen, met dit nieuwe eigen vermogen gefinancierd, zo rendabel zijn, dat de rentabiliteit van het nieuw eigen vermogen minstens gelijk is aan het gemiddeld door de beleggers gewenste rendement. Een onderzoek naar dit rendement is — vooral gezien de recente ontwikkeling van de rentestand — gewenst. Ruw geschat kom ik op minstens 12%.

C. J. M. Koks

Appendix

U.S. Trust Company heeft in mei 1969 een Investment Seminar georganiseerd, waar Dr. Thomas W. Synott een methode om de k/w-verhouding over één jaar te schatten, presenteerde. De berekening van de schattingswaarde geschiedt in twee stappen. Eerst wordt de theoretische k/w-verhouding berekend uit:

$$\frac{P}{E} = \frac{v}{r} \left(1 + \frac{g}{r} \right)$$

waarin:

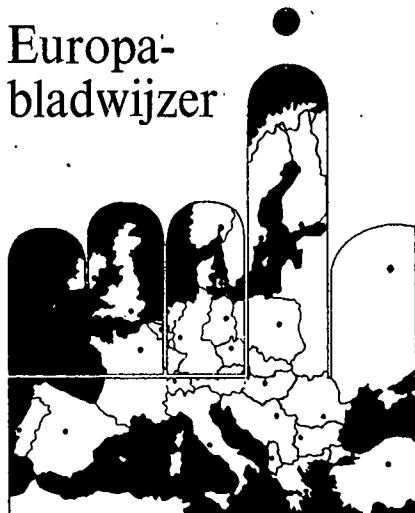
- P = theoretische k/w-verhouding,
- E = disconteringspercentage,
- r = geschatte groei op lange termijn,
- v = één factor, die steeds een positieve waarde heeft, welke maximaal 1 is;

v is kleiner dan 1 naarmate de verwachte groei lager is en minder winst wordt ingehouden.

De theoretische k/w-verhouding wordt met enige vertraging gerealiseerd. De geschatte k/w-verhouding over één jaar wordt als volgt berekend: k/w over een jaar = $3/4$ huidige k/w + $1/4$ theoretische k/w .

In het voorbeeld is voor alle jaren $r = 0,1$ en $v = 1$ gesteld; g = de winstgroei per aandeel in het voorgaande jaar. In het voorbeeld zou bij strikte toepassing van de formules van U.S. Trust na het vijfde jaar in ieder geval v kleiner dan 1 zijn geworden en was mogelijk r groter geworden. De koersval zou dan nog scherper zijn geweest.

Europa-bladwijzer

Het Memorandum betreffende de industriepolitiek van de Gemeenschap* dat de Commissie onlangs aan de Raad van de Europese Gemeenschappen heeft aangeboden is een omvangrijk stuk van 300 bladzijden geworden¹. Is de betekenis ervan evenredig aan het volume? Op het eerste gezicht niet: de inhoud lijkt hier en daar rijkelijk vaag; bij de maatregelen die later in concrete voorstellen moeten worden omgezet of worden aanbevolen, komt men tal van oude bekenden tegen. Bij nadere overweging is men echter geneigd het document gunstiger te beoordelen. Dat geldt in het bijzonder omdat de Commissie er zo sterk de nadruk op legt dat de industriepolitiek die zij heeft trachten uit te stippelen niet beschouwd dient te worden als een beleid ten behoeve van bepaalde sectoren van het economisch bedrijf — gericht hetzij op het behoud van bepaalde bedreigde industrietakken, hetzij op de bevordering van de ontwikkeling van industrietakken die dreigen achter te blijven — maar als een onderdeel van een algemeen economisch beleid waartoe de economische politiek op middellange termijn, het

mededingingsbeleid, de landbouwpolitiek, het vervoerbeleid, de handelspolitiek, het regionaal beleid en de sociale politiek ieder, in nauw verband met de anderen, hun bijdrage moeten leveren. Het gemeenschappelijk beleid inzake de industriële ontwikkeling dient dan in het bijzonder „ter bevordering van wat men een grondpatroon voor de Europese industrie zou kunnen noemen, zowel om aan de economische en binnenkort ook politieke eenheid van West-Europa een onherroepelijke grondslag te geven als om de toekomst van de economische expansie te verzekeren en in technologisch opzicht in redelijke mate onafhankelijk te blijven van de andere industrielanden”.

De industriële ontwikkeling van de Gemeenschap als geheel wordt door de Commissie als geheel wordt door de Commissie als verre van volledig bevredigend geschetst. Het hele eerste deel van het rapport is gewijd aan een analyse naar twee fundamentele aspecten van de positie van de Europese industrie: haar efficiency (d.w.z. haar capaciteit om haar werknemers correct te betalen, haar kapitaalkosten te dekken en zo mogelijk haar ontwikkeling zelf te financieren) en haar levensgang (als afspiegeling van de wijze waarop de ondernemers zich hebben aangepast aan nieuwe situaties voortvloeiende uit structurele veranderingen die de dimensies van de gemeenschappelijke markt meebrengt en de toenemende concurrentie die het gevolg is van de vermindering van de bescherming tegenover derde landen). Deze analyse heeft slechts een voorlopig karakter.

De meest in het oog springende conclusies zijn echter:

1. Wanneer de toegevoegde waarde per hoofd van de industriële beroepsbevolking in reële koopkracht wordt

* Zie eveneens de rubriek *Technologie in „ESB”* van deze week, blz. 415—417.

¹ COM (70)100, dd. 18 maart 1970, „De industriepolitiek van de Gemeenschap”, Memorandum aan de Raad:

- Inleiding en algemene beleidslijnen;
- Deel I De relatieve situatie van de industrie der Gemeenschap;
- deel II Verbetering van het ontwikkelingsmilieu van de ondernemingen in de Gemeenschap;
- deel III Aanpassingsvermogen van de industrie der Gemeenschap;
- deel IV De bevordering van de industriële ontwikkeling in de sectoren van de moderne technologie; de verwezenlijking van de gemeenschappelijke markt in deze sectoren.

uitgedrukt, -zou deze waarde in 1968 in de Gemeenschap 61% van het in de Verenigde Staten bereikte peil hebben bedragen, en in Japan 54%. Binnen de Gemeenschap zou dit cijfer in Frankrijk het hoogste (73) en in Italië het laagste (44) zijn.

2. Er bestaat wel een neiging in de industrie tot concentratie en samenwerking, maar deze is veel sterker tussen ondernemingen van één land en van ondernemingen in de lid-staten met die uit derde landen, dan tussen ondernemingen uit verschillende lid-staten onderling. Vooral deze conclusie baart de Commissie zorgen: „Door het gelijktijdig optreden van deze twee verschijnselen, nationale concentratie en overneming door ondernemingen uit derde landen zouden de mogelijkheden voor een Europees gemeenschappelijk ontwikkelingsbeleid in de sectoren van de moderne technologie verminderd of zelfs teniet gedaan kunnen worden”.

Tegen deze achtergrond zet de Commissie uiteen wat zij wil bereiken: de industrie in staat stellen zoveel mogelijk voordeel te trekken uit het bestaan en de omvang van de gemeenschappelijke markt, een snellere groei van produktie en consumptie, een beter gebruik van arbeidskrachten en betere levens- en arbeidsvoorwaarden, een meer evenwichtige verdeling van de economische activiteiten over het grondgebied der Gemeenschap waarbij in het bijzonder overmatige concentratie van activiteiten vermeden wordt.

Zij voegt daaraan toe dat bij dit alles op de kwalitatieve doelstellingen van de economische en industriële ontwikkeling georiënteerd moet worden, en zij stelt zelfs een schets van een Europees model ter zake in het vooruitzicht. In dit verband merkt de Commissie o.a. reeds nu op: „De vereiste produktiviteitsverbeteringen moeten niet worden gezocht in een verzwaring van de arbeidsvoorwaarden of van het arbeidstempo, maar integendeel in een organisatie waardoor niet alleen de fysische belasting van de werknemers kan worden beperkt, doch bovendien hun belangstelling voor de hun toevertrouwde taak kan worden vergroot”, en „een meer actieve inspraak van de werknemers bij de dagelijkse gang van zaken in de onderneming en bij het bepalen van de doelstellingen voor haar verdere ontwikkeling is vandaag de dag een noodzaak... niet alleen uit een oogpunt van de ontwikkeling der menselijke betrekkingen, doch tevens als een element van de doelmatigheid in de industriële bedrijfsvoering”, en tenslotte: „bij het ont-

werpen van een politiek van industriële ontwikkeling van Europa kan niet worden voorbijgezien aan de noodzaak van een meer evenwichtige verdeling van de welvaart in de gehele wereld...” De Gemeenschap „zal bereid moeten zijn een geleidelijke en ordelijke overplanting van bepaalde takken van industrie naar de ontwikkelingslanden te aanvaarden.” Wat stelt de Commissie nu concreet voor?

In de eerste plaats voltooiing van de Gemeenschappelijke markt door versnelde uitvoering van het programma tot opheffing van de handelsbelemmeringen die uit technische voorschriften voortvloeien en door openstelling van de markt voor overheidsopdrachten. Weliswaar is het verzekeren van voorrang aan de nationale industrie bij overheidsleveranties sinds 1 januari 1970 „volkomen onwettig geworden” maar de praktijk en de traditie hebben een taai leven: verandering van de mentaliteit is van het grootste belang om de juridische voorschriften te doen naleven. Een georganiseerd beleid inzake overheidsopdrachten inzake aankoop van produkten van moderne technologie door middel van een overlegprocedure wordt aanbevolen.

In de tweede plaats opheffing door middel van harmonisatie en unificatie van de vele hindernissen van juridische, fiscale en financiële aard die het bedrijfsleven bij het ontplooiën van een echte „gemeenschappelijke markt-activiteit” ontmoet. Ook hier vinden we oude bekenden: de Europese vennootschap, harmonisatie van het vennootschapsrecht, de fiscale regeling voor fusies o.a. voor moeder- en dochtermaatschappijen en verbetering van het functioneren van de kapitaalmarkt. Nieuw zijn de voorstellen om te overwegen het statuut van gemeenschappelijke ondernemingen tot andere sectoren dan de kernenergie uit te breiden en nieuwe samenwerkingsvormen als de Franse „groupement d'intérêt économique” in de gehele Gemeenschap mogelijk te maken. Nieuw is ook de suggestie de belastingsstelsels die gelden voor financiering met risicodragend kapitaal te verbeteren (opheffing van het verschil in behandeling tussen aandelen en obligaties).

In de derde plaats maatregelen ter bevordering van een grotere concentratie in het bedrijfsleven onder handhaving van de voorwaarden voor een effectieve mededinging. Tot nog toe hebben, zoals reeds opgemerkt, deze concentraties vrijwel uitsluitend binnen de lid-staten plaatsgevonden. Waar

concentratie om technologische en financiële redenen ook in verband met buitenlandse concurrentie, noodzakelijk is, dreigt het gevaar van een ontwikkeling naar één enkele nationale onderneming voor elk van de grote bedrijfstakken. Het is dan nog slechts één stap naar ondernemingen onder rechtstreeks beheer van een nationale staat. Het behoeft geen betoog dat door een dergelijke ontwikkeling de werking van een gemeenschappelijke markt illusoir wordt.

De Commissie pleit voor transnationale Europese ondernemingen; dit zijn ondernemingen die in verschillende landen werkzaam zijn en waarvan kapitaal en leiding tot verschillende landen behoren en waarvan het beslissingscentrum zich in Europa bevindt². Ze staat verder een nauwe samenwerking voor tussen overheidsorganen en particuliere lichamen die zich bezighouden met het bevorderen van samenwerking tussen ondernemingen. Daarbij zou de Europese Investeringsbank financiële faciliteiten kunnen verschaffen voor de samenwerking van ondernemingen die behoren tot verschillende lid-staten. De Commissie kondigt aan, dat zij zelf voornemens is de kredieten welke ze krachtens het EGKS-verdrag beheert, voor dit doel te gebruiken. Deze stimuleringsactiviteit zou echter niet alleen aan de grootste ondernemingen ten goede moeten komen. „De Commissie is nl. van mening dat ongenueanceerde maatregelen tot stimulering van concentratie in strijd zijn met de eisen van een gezond industrieel beleid daar de middelgrote ondernemingen dikwijls dynamischer zijn, zich gemakkelijker aanpassen en sneller gebruik maken van nieuwe mogelijkheden en uitvindingen dan de zeer grote ondernemingen.”

Teneinde voorts de bezwaren die inherent zijn aan nationale en intergouvernementele financiering van ontwikkelingsprogramma's te ondervangen — deze laatste leiden er immers toe dat elke deelnemende lid-staat per se weer zijn aandeel wil terugverdienen: het

² In dit verband verdient het de aandacht dat de interdepartementale werkgroep-Ondernemingsamenwerking in haar rapport o.a. heeft aanbevolen nader te bestuderen „de kwestie van het behoud van het nationale karakter van een aantal Nederlandse topbedrijven” (zie *Ned. Stert.*, 1970, nr. 68, blz. 3), een suggestie die rechtstreeks tegen de bedoelingen van de Commissie ingaat!

rampzalige beginsel van een „juste retour” — stelt de Commissie tevens voor communautaire ontwikkelingscontracten mogelijk te maken welke bij voorkeur aangeboden zouden moeten worden aan ondernemingen die besloten hebben tot transnationale samenwerking en ontwikkeling.

In de vierde plaats maatregelen die erop gericht zijn omschakeling en aanpassing van de ondernemingen zonder al te grote storingen in economisch en sociaal opzicht te laten verlopen. Weliswaar is het aantal arbeidsplaatsen in de verwerkende industrie in de EEG in tien jaar tijd met bijna twee miljoen toegenomen, maar in een bedrijfstak als de textielindustrie alleen al is zij met liefst 500.000 verminderd. In het komende decennium komen daar nog naar schatting 300.000 bij. Door bedrijfs sluitingen alleen al worden jaarlijks waarschijnlijk meer dan 200.000 arbeiders getroffen. (En dan spreekt men nog niet over de landbouw!) „Een zeer krachtige en uitgebreide actie is nodig om de pijnlijke gevolgen van deze omschakelingen te beperken en de positieve gevolgen ervan te versterken.”

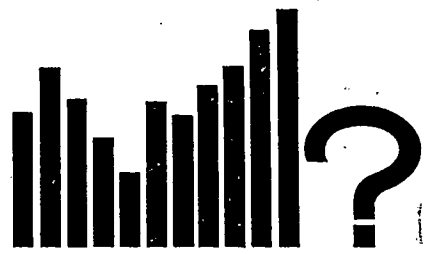
De Gemeenschap zou daartoe kunnen bijdragen door het ontwikkelen van een regionaal beleid, uitbreiding van de werkingssfeer van het Europees Sociaal Fonds en door bevordering van de samenwerking op het gebied van de verspreiding van kennis en van het wetenschapsbeleid en het beleid van het toegepast wetenschappelijk onderzoek. Ook het streven naar een regeling van het Europees octrooi — waarvan de nieuwe voorontwerpen in maart jl. zijn gepubliceerd — is in dit verband van belang. Voorts legt de Commissie de nadruk op het tekort aan management-capaciteit en bepleit zij de oprichting op initiatief van het bedrijfsleven van een Europese stichting voor bedrijfsvoering en opleiding die in samenwerking met de universiteiten en andere zich op dit terrein bewegende instellingen stimulerend zou moeten optreden.

Tenslotte wijdt de Commissie aandacht aan de betekenis van de handelspolitiek (in ruime zin) voor de industriële ontwikkeling. In 1958 bedroeg het aandeel van industrieproducten in de invoer 27,7% en 79,8% in de uitvoer. In 1968 waren deze cijfers gestegen tot resp. 40,7% en 84,4%. De concurrentie met derde landen is toegenomen, zowel door de verlaging van de douanetarieven als door de toestrooming van buitenlandse vestigingen. Die concurrentie is één van de essentiële factoren van de dynamiek van de

communautaire industrie. Dit openstaan voor de buitenwereld impliceert echter, aldus de Commissie, een zeer grote gevoeligheid voor de handelspolitieke beslissingen welke door de communautaire autoriteiten en de regeringen van derde landen worden genomen. Daarom moet een steeds nauwere band worden gelegd tussen de industriepolitiek en de handelspolitiek, enerzijds om voor de industrie op derde markten voordelen te kunnen verkrijgen, anderzijds om te voorkomen dat invloeden van buiten zich op de gemeenschappelijke markt te gemakkelijk en zonder redelijke mate van reciprociteit zouden doen gevoelen. Voor de Commissie betekent dit o.a. dat de Gemeenschap zich niet tot nieuwe tariefverlagingen voor industrieproducten kan verplichten wanneer zij niet de garantie krijgt dat de voornaamste dispariteiten tussen het GDT en de tarieven van haar belangrijkste concurrenten (lees: de VS en Japan) werkelijk worden verminderd. Gemiddeld zou het tarief van de VS op die producten nog 0,8 en van Japan nog 0,4 maal hoger zijn dan van de EG. Ook beveelt de Commissie aan, de saamhorigheid van de Gemeenschap tegenover derde landen door gemeenschappelijk optreden tot uitdrukking te brengen op sommige gebieden die tot nu toe als nationaal jachtterrein werden beschouwd (exportkredietbeleid, „barter”-contracten, niet-tarifaire belemmeringen, onderhandelingen over fiscale behandeling van ondernemingen in of uit derde landen, technologische samenwerking).

Het uitvoerig debat dat de Commissie over haar Memorandum voorziet en wenst met de autoriteiten van de lidstaten, alsmede met de beroeps- en bedrijfsorganisaties, zal wel enige tijd in beslag nemen. Laten we hopen dat zich daarbij inderdaad de sterkere politieke wil tot solidariteit zal manifesteren die nodig is om een aantal van de gestelde problemen op te lossen. Terecht schreef de hoofdredactie van *Europe* dat het plan-Colonna, welke kritiek men er overigens op kan hebben, evenals het plan-Mansholt en het plan-Barre in ieder geval de verdienste heeft duidelijk te maken hoe noodzakelijk het is, een politieke macht voor West-Europa te organiseren, niet om bepaalde maatregelen op te leggen, maar om de taken te vervullen die de mogelijkheden van de nationale regeringen afzonderlijk in het stadium van de gemeenschappelijke markt te boven gaan.

Europa-Instituut Leiden

Prognotities

Zijn technologische voorspellingen wetenschappelijk?

In deze kolommen is al eens de aandacht gevestigd op het standaardwerk van Erich Jantsch die met recht de meest prominente Europese auteur op het gebied van technologische voorspellingen mag worden genoemd¹. Inmiddels is Jantsch naar de Verenigde Staten vertrokken; waar meer perspectieven liggen voor dit soort werk dan aan deze zijde van de oceaan. Terloops is ook al eens de naam van James Bright genoemd die zonder twijfel als zijn Amerikaanse evenknie is te beschouwen. Als men de oorspronkelijkheid van de bijdrage tot deze materie als criterium gebruikt, is James Bright misschien nog wel belangrijker voor deze nieuwe wetenschap.

Als ik hier het woord wetenschap gebruik, zal een aantal lezers zonder twijfel enigszins geringschattend de schouders ophalen. Dit is echter geen reden om zich te laten ontmoedigen, want de ervaring leert dat nieuwe activiteiten op wetenschappelijk gebied altijd enige tijd met de nek worden aangekeken. Volgens Prof. Posthumus behoort de wetenschapsbeoefening weliswaar creatief te zijn, maar in de praktijk worden nieuwlichters door het wetenschappelijke establishment niet altijd gewaardeerd. Dit wil natuurlijk niet zeggen dat alles wat nieuw is, te zijner tijd als wetenschappelijk wordt aangemerkt. Het betekent echter wel, dat men niet te gauw met een afwijzend oordeel moet klaar staan. Het is immers nog niet lang geleden, dat in wetenschappelijke kringen de economie niet voor vol werd aangezien. Het kwam een jaar of tien, vijftien geleden nog

¹ Erich Jantsch: „Technological Forecasting in perspective”, OECD, Parijs 1967.

wel voor dat men het zonde vond als een veelbelovende student economie ging studeren. Nu was de economie in die tijd ook niet veel verder dan een soort praatwetenschap en zelfs nu is het nog niet alles. Pas nadat er een iets meer exacte aanpak werd gevolgd, heeft de economie een zeker aureool van betrouwbaarheid gekregen.

Het expliciet maken van bepaalde theorieën is inderdaad een kenmerk van een wetenschappelijke aanpak. Hiervoor dient echter eerst een soort rijpingsproces te hebben plaatsgevonden. Het is gevaarlijk om te kwantificeren als de theoretische ondergrond nog niet voldoende is uitgewerkt. In de praktijk is er dan vaak sprake van een soort schijnbetrouwbaarheid, want het gebruik van vergelijkingen en kwantitatieve gegevens impliceert nog niet automatisch dat er wetenschappelijk verantwoorde, causale verklaringen worden geleverd. Soms krijgt men wel eens

de indruk dat er te veel en te graag wordt gecorreleerd.

Econometristen kijken momenteel waarschijnlijk enigszins neer op de wat ongebruikelijke aanpak die bij het maken van technologische voorspellingen wordt gevolgd. Ten onrechte naar mijn mening. Op de korte en middellange termijn is het vaak geoorloofd bepaalde relaties te vatten in een min of meer formeel econometrisch model. Dit is uiteraard altijd een vereenvoudiging van de werkelijkheid, maar men mag aannemen dat op die termijn diverse andere factoren constant blijven. Dat wil echter nog niet zeggen dat modellen en correlaties altijd betrouwbaar zijn. Integendeel, er worden soms zelfs heel onwaarschijnlijke veronderstellingen in gemaakt en met zeer gebrekkige statistische gegevens gewerkt. Het heeft echter een zekere abstracte bekoering om een gecompliceerd verschijnsel in enkele formules te vangen.

Op de lange termijn wordt het nog minder gemakkelijk. De factoren die men constant hield, gaan nu wél invloed uitoefenen, en compliceren dus het beeld. Daarom is het ook veel moeilijker om vergelijkbare modellen voor de langere termijn op te stellen. Het is niet meer mogelijk om in dezelfde mate op extrapolaties te vertrouwen als bij korte- en middellange-termijnprognoses. Zodra men echter probeert om een aantal relaties expliciet te maken, waar mogelijk te kwantificeren, en ze in een logisch consistent systeem te brengen, ook al is dit verre van perfect, kan men van wetenschap gaan spreken. Dit is dan ook het criterium wat James Bright aanlegt in zijn volumineuze boekwerk over technologische voorspellingen². Bright is een oude rot in dit vak. Hij geeft al vanaf 1959 colleges aan de Harvard Business School over de betekenis van de technologie voor de onderneming. Al gauw zag hij de betekenis van technologische voorspellingen in, en trachtte hij op dit gebied initiatieven te ontwikkelen. Het boekwerk dat hij in 1968 samenstelde en wat een jaar later pas in Nederland beschikbaar kwam, is een verzameling van bijdragen van diverse auteurs voor een door Bright georganiseerde conferentie over dit onderwerp.

In dit boek zijn bijdragen te vinden van deskundigen die concrete ervaringen hebben opgedaan met dergelijke voorspellingen. Anders dan in het boek van Jantsch dat meer als een inventarisatie is te beschouwen, wordt hier dieper op de materie ingegaan door de verschillende auteurs zelf.

Bright begint in zijn inleiding met zijn verwondering uit te spreken over het feit, dat er zich maar zo weinig mensen bezighouden met technologische voorspellingen, hoewel de waarde van voorspellingen op economisch gebied toch duidelijk bewezen is. In de klassieke economie wordt de technologie als een homogene en exogene factor beschouwd, en zelfs momenteel is men daar nog niet geheel vanaf. De betekenis van de techniek voor het bedrijfsleven en de overheid is echter duidelijk als men zich vragen stelt, zoals:

- zal atoomenergie met andere energievormen kunnen concurreren;
- zal een elektrisch aangedreven auto

RIJKSUNIVERSITEIT LEIDEN

Bij het BUREAU der Rijksuniversiteit te Leiden kan worden geplaatst een

STAFFUNCTIONARIS VOOR VERSLAGLEGGING

Taak: het in samenwerking met de betrokken functionarissen in de Universiteit ontwerpen en onderhouden van samenhangende systemen van periodieke verslaglegging, nodig voor het verkrijgen van alle relevante beleidsinformatie zowel ten behoeve van het centrale bestuur als van de besturen/bestuurders van onderdelen van de Universiteit.

Vereist: opleiding op academisch of daarmee gelijk te stellen niveau, kritisch, analyserend en selectief vermogen, goed stylist, goede contactuele eigenschappen, ervaring op het gebied van verslaglegging bij grote organisaties.

Aanstelling kan geschieden, afhankelijk van leeftijd, ervaring en kwalificaties in de rang van referendaris of administrateur.

Uitvoerige sollicitaties binnen 10 dagen na het verschijnen van dit blad te richten aan het hoofd van de afd. Personeelszaken der Rijksuniversiteit, Stationsweg 46 te Leiden, onder vermelding van no. 529.

² James R. Bright: „Technological Forecasting for Industry, and Government. Methods and Applications”. Prentice-Hall Inc., Englewood Cliffs N.J., 1968.

rendabel kunnen zijn;
— in hoeverre zal plastic staal kunnen vervangen;
— wanneer zullen dergelijke vernieuwingen geïntroduceerd worden;
— wanneer zullen dergelijke vernieuwingen een belangrijke plaats innemen?

Het hoeft nauwelijks betoog dat de vervanging van de explosiemotor door een elektrisch aangedreven motor van groot belang zal zijn voor de bestrijding van de luchtvervuiling die het verkeer veroorzaakt. Het is van groot belang dat men tijdig inziet welke vorm en omvang het verkeer gaat aannemen, omdat de infrastructuur daarop berekend dient te zijn. Er is in het verleden bijvoorbeeld niet voorzien hoe groot schepen zouden worden. Dit is uiteraard van immens belang bij de

aanleg van kanalen en havens, zoals nu wel blijkt.

Bright vestigt er de aandacht op dat het vragen naar de opinie van technische deskundigen, een methode die in de praktijk vaak wordt toegepast, niet altijd even bevredigende resultaten oplevert. Hij trekt hieruit de conclusie, dat:

1. Goede technici niet altijd even goede voorspellers zijn;
2. technici volledig gelijk kunnen hebben voor zover het de techniek betreft, maar er een stuk naast kunnen zitten als het om de economische betekenis gaat;
3. foute voorspellingen vaak veroorzaakt worden, omdat men geen rekening hield met de invloed van andere factoren (die in andere disciplines wordt bestudeerd);

4. opinies niet voldoende zijn om technologische voorspellingen te maken.

Hij is van mening dat de „kunst” van het maken van technologische voorspellingen op dit ogenblik waarschijnlijk op het peil staat van de economische voorspellingen vijftig jaar geleden. Er zijn echter wel aanzetten tot een meer methodische aanpak aanwezig, zoals ook uit de inhoud van dit boekwerk wel blijkt. Bright richt zich in dit boek tot drie groepen geïnteresseerden, namelijk de bedrijfseconomen en -managers, die zich bewust worden van de mogelijkheden van de techniek; overheidsinstellingen en militaire instanties die al veel langer over deze zaak nadenken (in de VS althans) maar die wel betere methodes nodig hebben; en de technologen zelf.

Kantoorruimten te huur in Dordrecht

Nog beschikbaar: totaal 3000 m².

Ook in gedeelten te huur tot eenheden van 180 m².

- gelegen in het zakencentrum
- ruime parkeergelegenheid
- op korte afstand van het station en de rijksweg Rotterdam-Breda
- gereed op korte termijn
- huurprijs vanaf f 63 per m²

Voor alle inlichtingen

Achterom 95 Dordrecht 01850 - 4 36 55

Kok Beheer nv

Onder de technologen zijn er die voorspellingen nuttige hulpmiddelen vinden om meer gericht onderzoek en ontwikkeling te kunnen plegen, maar er zijn er ook die er een beetje door geïrriteerd raken, omdat ze vinden dat zij dit al lang doen. Een groep die Bright bewust buiten beschouwing laat, zijn de zogenaamde „sociale planners”. Op een hoogst enkele uitzondering na heeft deze categorie geen pogingen gedaan om methoden te ontwikkelen. Voor Bright zijn ze daarom niet interessant, zij houden zich immers voornamelijk bezig met profetieën en speculatieve gedachten.

Het is in dit bestek onmogelijk om maar een enigszins volledig beeld te geven van de inhoud van dit boek. Wie er iets over wil weten, zal het moeten lezen. Het is een verslag van de moeizame worsteling met een nieuwe

en onhandelbare materie die door een nog beperkt aantal mensen wordt gevoerd. Het is nog niet zo dat er harde en duidelijke uitspraken in te vinden zijn. Wel blijkt uit een aantal bijdragen dat het succes van verschillende voorspellingen hoger lag dan alleen op grond van het toeval kan worden verklaard. Dit bewijst dat men op de goede weg is. De verbetering van de methode hangt echter af van de inspanning die ervoor wordt opgebracht. Wat dat betreft is de ontwikkeling van de methodes te vergelijken met de ontwikkeling van de techniek zelf.

Uit het artikel van Gilfillan in de bundel blijkt, dat het tempo waarmee vernieuwingen worden ingevoerd sterk afhankelijk is van de inspanning die men er zich voor getroost. Het is mogelijk gebleken om uit een abstracte gedachte binnen 4 jaar tijds een atoom-

bom te ontwikkelen, hoewel het hier een nieuw en moeilijk gebied van de wetenschap betrof. Dat is tientallen jaren sneller dan normaal het geval zou zijn geweest, maar er is dan ook 2 miljard dollar aan besteed. De snelheid waarmee uitvindingen worden gerealiseerd hangt dus af van de inspanning die men zich getroost om ze verder te ontwikkelen. Na de tweede wereldoorlog is deze periode gemiddeld wel iets korter geworden, omdat men iets meer gerichte research verricht.

Gilfillan stelt dat kleine en eenvoudige uitvindingen nog wel eens snel geïntroduceerd kunnen worden, maar dat geldt in het algemeen niet voor de meer fundamentele uitvindingen. Als men zich daar niet krachtig achter zet, kan het tientallen jaren of wel eeuwen duren voordat zo'n vinding een bruikbaar concept wordt.

Namens het Bestuur van een
Organisatie van werkgevers in de Grafische sector
waarvan het secretariaat gevestigd is te Amsterdam

zoeken wij contact met kandidaten voor de functie van

HOOFD ECONOMISCHE AFDELING

Zijn taak zal o.m. omvatten het adviseren van de aangesloten bedrijven op economisch gebied; het invoeren van kostprijbegrotingen; het bijwerken en uitbreiden van prijscalculatieschema's; het voeren van bedrijfsvergelijkende onderzoeken; het behartigen van contacten met diverse instanties, bijv. met de overheid en met economen van zuster-organisaties in binnen- en buitenland; het voeren van het secretariaat van enkele secties binnen de ledenkring van de organisatie.

Bij deze werkzaamheden zal hij worden geassisteerd door een kleine staf van deskundigen op het gebied van calculatie en kostprijzen.

Gedacht wordt aan een afgestudeerd econoom van plm. 30 jaar met enkele jaren bedrijfservaring; ook kandidaten met M.O. Economie of vergelijkbare opleiding kunnen in aanmerking komen. Grafische vakkennis is niet noodzakelijk, daar er een ruime inwerkperiode in acht zal worden genomen.

Aangeboden wordt: een zeer zelfstandige, veelzijdige en verantwoordelijke functie tegen dienovereenkomstige honorering.

Zij, die menen voor deze functie in aanmerking te komen, kunnen rekenen op discretie wanneer zij schriftelijk een oriënterende bespreking aanvragen, dan wel meteen solliciteren onder no 3235 bij:

Psychologisch Adviesbureau Dr J. Slikboer
Prinsen Bolwerk 5, Haarlem.

Gilfillan noemt dergelijke uitvindingen de weeskinderen van onze maatschappij. Zodra het te duur wordt en te veel tijd gaat kosten om ze te ontwikkelen (en het patentsysteem dus geen echte bescherming meer biedt) komen ze moeilijk van de grond, behalve wanneer er een bodemloos militair budget voor beschikbaar is. De conclusie hieruit is, dat men voor voor-

spelingen betreffende de komende dertig jaar nauwelijks aan volkomen nieuwe dingen behoeft te denken.

Men kan zich concentreren op uitvindingen die reeds bekend zijn, maar die nog niet ontwikkeld of aangepast zijn. Een andere conclusie die men kan trekken is, dat de concretisering van een uitvinding zal afhangen van de urgentie van de behoefte die men er mee kan

vervullen. De urgentie van de behoefte zal immers doorslaggevend zijn voor de inspanning die eraan wordt besteed. Dit betekent dat men de technische ontwikkeling niet meer als autonoom kan beschouwen. Men kan haar bewust versnellen of in een bepaalde richting ombuigen.

Drs. P. Ressenaar

HERHAALDE OPROEPING.

Wegens de aanstaande pensionering van de tegenwoordige functionaris moet worden voorzien in de vacature van

plaatsvervangend chef van de secretarieafdeling bevolking, burgerlijke stand, verkiezingen en militaire zaken

Geboden wordt een veelzijdige en verantwoordelijke betrekking aan een secretarieafdeling met juridische, organisatorische en operationele aspecten en een grote verscheidenheid in de dienstenverlening, waarbij in toenemende mate hoge eisen worden gesteld aan de informatieverwerking en -verstrekking.

Vereisten:

- organisatietalent.
- uitgesproken stilistische bekwaamheid.
- aanleg voor en/of ervaring in het geven van inspirerende en efficiënte leiding.
- inventief vermogen.
- zin voor exactheid, zonder formalisme.
- zakelijke instelling.

De aanstelling vindt plaats in de rang van

administrateur

Salaris tot f 2.798,- per maand.

De selectie zal mede worden bepaald door de uitkomsten van een psychologisch onderzoek.

Sollicitaties te richten tot burgemeester en wethouders en te adresseren aan de chef van het Bureau Personeelvoorziening, stadhuis, Rotterdam. Inzending binnen 3 weken onder no. 278/0936

**Gemeente
Rotterdam**

Onze hoofddirectie Telegrafie en Telefonie is een dynamisch en sterk evoluerend bedrijfsonderdeel met ongeveer 23.000 personeelsleden. De snelle technologische ontwikkeling op het gebied van de communicatietechnieken en de veranderende sociale verhoudingen vereisen een voortdurende waakzaamheid ten aanzien van het tijdig aanpassen van werkorganisatie en structuur.

Nieuwe inzichten dienen op hun bruikbaarheid te worden getoetst en op de concrete bedrijfssituatie te worden afgestemd.

Voor de ontwikkeling, invoering en begeleiding van veranderingen willen wij de organisatie-afdeling van onze hoofddirectie versterken met enige

organisatiekundigen

Wij denken hierbij aan jonge academici:

**ingenieurs, economen,
sociaal-psychologen, sociologen**

met enkele jaren ervaring in een soortgelijke functie dan wel bij een organisatiebureau.

Desgewenst kunnen telefonisch nadere inlichtingen over deze functie worden verkregen bij Jhr. Drs. A. N. J. v. d. Poll, telefoon (070) 61 44 11, toestel 6810.

Schriftelijke sollicitaties te richten aan het Hoofd van de Centrale Afdeling Hoger Personeel, Centrale Directie PTT, Antwoordnummer 2424, 's-Gravenhage (geen postzegel).

HOOFDDIRECTIE
TELEGRAFIE EN TELEFONIE

7004104